

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKIMĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	21
'Aho	Tūsite, 26 Mā'asi 2019

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea e Fale Alea

Lord Fakafanua
Ha'apai

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Samuela 'Akilisi Pōhiva

'Eiki Tokoni Palēmia

Sēmisi Lafu Sika

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Dr. Tu'i Uata

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmāte Afi, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

Māteni Tapueluelu

'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisita Toutai

Sēmisi Taulangi Fakahau

'Eiki Minisitā ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Mo'ui

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisita Ako & Ako Ngāue

Penisimani 'Epenisa Fifita

'Eiki Minisita Ngoue

Losaline Mā'asi

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Ma'afu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Tongatapu

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Vava'u.

Lord Tu'i'afitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongō Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Siaosi Sovaleni

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Tevita Lavemaau

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Sāmiu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Lavulavu

Fakafofonga Kakai 17, Ongō Niua

Vātau Hui

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 21/2019
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

‘Aho: Tūsita 26 Mā’asi, 2019

Taimi: 10.00 am

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me‘a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	KŌMITI KAKATO: 4.1 Tohi Tangi Fika 2/2019
Fika 05	:	Ngaahi Me‘a Makehe
Fika 06	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	5
Lotu	5
Ui ‘a e Fale	5
Me’a ‘Eiki Sea.....	5
Mē’a Sea	6
Tui Ha’apai 12 ko e ‘isiu kelekele tatau pē ia mo e mo’ui.....	6
Tui kuo ‘osi mahino tūkunga ‘i ai e fakalao e lisi Kautaha Soka.....	7
Taukave me’a ko ia ki he melino me’a ia ke fai ki he lelei fakalukufua e fonua.....	9
Tokanga kolisi tutuku ki he hisitōlia e ‘api tupu’a e kolisi ko Valungofulu	11
Tui ko e fakamelino founa ia malava fakafoki ai lisi kelekele ‘Atele.....	11
Fehu’ia pē na’e fakahoko Pule’anga ha talatalanoa mo e kolisi tutuku fekau’aki mo e lisi	12
Fokotu’u ke fakafoki e Tohi Tangi ki he Pule’anga.....	14
Poupou ki he Fokotu’u ke foki Pule’anga ‘o alea mo e Kautaha Soka	14
Taukave’i ‘uhinga e lotomamahi kolisi tutuku ko ‘enau mo’ui ‘aki hisitōlia ‘api ko Valungofulu.....	16
Tui ‘ikai faingata’a ke fakatau folofola Minisita Fonua ki he Tu’i.....	17
Polepole’anga kau laione he hiva Lopaukamea	17
Fakahā kuo ma’u e fakamatala falala’anga kuo ‘osi vahe ‘eka 50 Sia’atoutai	20
Fakahā Minisita Fonua ‘oku loi tukuaki’i kuo fai fekau’aki mo e kelekele ‘eka 50 Sia’atoutai	20
Kole fakamolemole ‘ikai lava taumu’a ke tokonia ngaahi kolisi ko e kaniseli sipoti.....	21
Tokanga ki he kupu 19 e Konisitūtone fekau’aki mo e mafai minisita ki he kelekele	22
Tokanga ke fakalelei’i mafai Minisita Fonua ki he kelekele	23
Taukave te’eki ha tohi ke fakamo’oni’i na’e finangalo Tu’i ke fakalahi kelekele Kautaha Soka	25
Taukave ko e fokotu’u ki ha founa ‘e ma’u ai melino & ma’uma’uluta he fonua.....	26
Tokanga ki he totongi lisi kelekele Kautaha Soka	26
Fokotu’u foki Pule’anga nau talanoa ke tafe mai ha monū ke ta’imalie ai ‘apiako lolotonga.	28
Kelesi.....	31
Fakamā’opo’opo Feme’a’aki Fale Alea ‘o Tonga	32

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Tūsite, 26 Mā’asi 2019

Taimi: 1010-1015

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, Lord Fakafanua.

‘Eiki Sea: Hou’eiki! Kole atu ke mou hiva mai ‘a e lotu ‘a e ‘Eiki.

Lotu

(Na’e hua ‘a e lotu ‘a e ‘Eiki, pea kau kātoa ki ai ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale ‘o lava lelei ai ‘a e Ouau Lotu ki he pongipongi ni.)

‘Eiki Sea: Kalake kātaki ‘o ui ‘a e Hou’eiki Mēmipa.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale, tapu mo e ‘Eiki Tokoni Palēmia mo e Hou’eiki Minisita mo e Hou’eiki Fakafofongá e Hou’eiki Nōpele kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Fakafofongá e Kakai kae ‘ata ke fakahoko ‘a e ui ‘a e Fale ni, Tūsite ‘aho 26 ‘o Mā’asi 2019.

(Na’e lele heni ‘a e taliui e Hou’eiki Mēmipa)

<004>

Taimi: 1015-1020

Kalake Tēpile: Sea kole ke u to e fakaongo mu’a. Siaosi ‘Ofa ki Vahafolau Sovaleni, ‘Eiki Sea ko e ngata’anga ē taliui, ko e ‘Eiki Palēmia ‘oku poaki tengetange, pea ko e ‘Eiki Mēmipa pē ‘e taha ‘oku ‘ikai ke tali mai hono ui ‘oku ‘i ai ‘a e tui ‘oku me’a tōmui mai pē. Mālō ‘Eiki Sea.

Me’a ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘Afio ‘a e Ta’ehāmai ‘i hotau lotolotonga, tapu pea mo ‘Ene ‘Afio, Tama Tu’i, Tupou VI, tapu atu ki he Ta’ahine Kuini, Nanasipau’u kae ‘uma’ā ‘a e Fale ‘o Tupou. Tapu atu ki he ‘Eiki Tokoni Palēmia kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Minisitā, tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kau Nōpele. Tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘a e Kakai. Mālō ho’omou laumālie lelei ki he pongipongi ni Hou’eiki.

‘Uluakí pē ko u fie fakahā atu ko e ngāue na’a ku lele atu ki Nu’usila ‘o fakakakato pea mo e Pule’anga Nu’usila pea mo e *UNDP*, fekau’aki pea mo e polokalama tokoni ki he Fale Alea ki he ta’u ‘e 4 ‘oku hoko mai, na’e ola lelei ‘a e ngāue ko ia, pea ‘oku ‘i ai ‘a e fiefia koe’uhí ko e ngaahi tokoni ‘oku afe mai ki he Fale ni, kau ki ai ‘etau naunau ngāue fo’ou ‘i he Fale ni, mo e ngaahi polokalama ‘oku ne hanga ‘o fakaivia’i kimoutolu, kau Fakafofonga ‘o e Kakai, ‘oku ‘osi mahino ‘a e hoko atu pē.

Hou'eiki ko e ngāue 'a e Fale ni na'e hoko atu 'i he uike kuo 'osi fakatatau ki he kole 'a e Pule'angá ke hoko atu pē ngāue 'a e Fale, pea neongo pē na'e 'osi tali 'e he Fale ni ke tau 'āsenita ngāue ke mālōlō 'a e Fale ka tau tāpuni 'i he 'aho Tu'apulelulu, na'e loto lelei pē 'a e Fale ke hoko atu 'a e ngāue koe'uhí ko e ngaahi fiema'u vivili he polokalama 'i he Pule'anga pea pehē foki ki he toenga 'etau 'āsenita. 'Oku ou fakamālō atu hgono lava fakakakato mai 'etau ngāue, 'o a'u mai ki he tu'unga 'oku toe pē 'etau 'āsenita 'e taha 'oku lolotonga 'i he Kōmiti Kakato.

Hou'eiki ko e Tohi Tangi eni fika 2/2019 pea 'oku ou tui 'oku loto 'a e Hou'eiki ke hoko atu 'a e ngāue ki ai ke fakakakato, ko ia 'oku ou kole atu Hou'eiki ko e ngaahi me'a kehe ko ē 'oku fiema'u ke 'ohake 'oku mahino pē na'e 'i ai 'a e kole taimi 'a e Fakafofonga Ha'apai 13, pea mo e ngaahi fiema'u makehe pē mei he Hou'eiki Nōpele. 'Oku ou kole atu hou'eiki ke tau toki fakakakato 'a e 'ū ngāue ki he ngaahi me'a makehe hili hono lava 'o fakakakato 'etau ngāue ki he 'āsenita. 'Oku toe pē 'etau *item* 'e taha he Kōmiti Kakato, pea 'i he 'ene pehē 'oku ou tui kapau 'e lava ke fakakakato ia 'e toki faingamālie leva ke toki hoko atu 'etau ngāue ki ha ngaahi me'a kehe 'oku tokanga ki ai 'a e Hou'eiki Mēmipa.

Hou'eiki 'oku ou kole atu ke tau liliu 'o Kōmiti Kakato. (**Liliu 'o Kōmiti Kakato**)

(*Liliu 'o Kōmiti Kakato, me'a mai 'a e Sea 'o e Kōmiti Kakato, Veivosa Taka, ki hono me'a 'anga.*)

Mē'a Sea

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki Mālō ho'omou laumālie, tau fakamalumu pē 'i he ngaahi tala faka'apa'apa kuo fakahokok 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, kae hoko atu 'etau fatongia, pea 'oku ou mamata atu kiate kimoutolu hou'eiki 'oku mou fu'u faka'ofa'ofa homou fofonga 'i he pongipongi ni, kakato 'etau ...kā ko Ha'apai 12 na'e lolotonga me'a, ke fakahoko mai 'a e me'a 'a Ha'apai 12, kā tau toki hokohoko atu.

Tui Ha'apai 12 ko e 'isiu kelekele tatau pē ia mo e mo'ui

Mo'ale Finau: Mālō 'Eiki Sea. 'Eiki Sea mālō 'a e laumālie 'a e Feitu'u na pehē ki he Hou'eiki Pule'anga mo e Nōpele, pehē ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. Sea 'oku ou fakakaukau lahi ki he *issue* ko eni 'a e Tohi Tangi 'Eiki Sea, pea ko hono mo'oní ko e *issue* matu'aki mahu'inga pea 'oku fiema'u 'Eiki Sea ke fai 'a hono fakamahino mo ...

<005>

Taimi: 1020-1025

Mo'ale Finau: .. fakamatala'i lelei'i koe'uhí, 'Eiki Sea, he ko e ngaahi tuliki kotoa 'o e fonuá, tautautefito ki he kolisi tutukú, mo e kolisi lolotonga, 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'uhinga lelei, 'Eiki Sea, 'oku nau hanga 'o fokotu'u mai. 'I he taimi tatau, te tau ma'u e melinó, pea mo e loto lelei, 'oku ma'olunga ange ia, 'Eiki Sea, 'i ha to e me'a he fonua ko eni. Ko ia te u loto leva, 'Eiki Sea, ke u hanga 'o 'oatu 'a e ki'i fakakaukau ko ení. Ko mautolu foki ko ení, na'a mau ako he 'apiakó, 'Eiki Sea, pea kuo 'osi me'a mai e kolisi mu'á, pehē ki he tokotaha, pea 'oku ou tui pē, 'Eiki Sea, 'oku mahu'inga ke 'oatu homau le'ó, koe'uhí he 'oku mahalo 'oku fakatu'otu'a mai e kolisi tutukú, pē ko e hā e anga 'emau fakakaukau, 'Eiki Sea. Kae tuku mu'a ke u kamata he me'a ko ení, 'Eiki

Sea. Ko e 'īsiu ko ē 'o e kekelelé, ko e 'īsiu, 'Eiki Sea, 'oku tatau pē ia mo e mo'uí, mea'i pē 'e he Hou'eiki Nōpelé. Ko e ngaahi fonua lahi 'o māmani, 'Eiki Sea, 'oku fai e tau, ko e tau pē ia 'i ha mole ha 'inisi kekelele. Tau pehē, hangē ko Siaina. Ko e ngaahi *boundary* ko ē 'o Siaina, 'Eiki Sea, 'oku ha'o mai a 'Iulope mo e ngaahi fonua ko ē. Ka faifai ange kuo mole atu ha ki'i 'inisi e taha, 'e a'u ia, 'Eiki Sea, ki he tau. 'I he taimi tatau pē, ko e ngaahi feitu'u ia ko iá, Sea, 'oku 'ikai ko ha feitu'u ia 'oku sai ki he ngoué, ko e ngaahi kekelele pē ia, ko e ngaahi kekelele mamati, ko e ngaahi toafa, ko e ngaahi mo'unga. Tau sio ki he 'ā fonua 'o Pakisitani mo 'Initia, ko 'ena vākovi pē ko e kekelelé. Ka hili ko iá, kapau 'e fakatotolo atu ki he ngaahi *boundary* ko eni, 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke 'aonga. 'Oku 'i ai e ngaahi feitu'u ia he 'ikai ke mo'ui ha me'a ia ai. Ko e fakamahino mai ia, 'Eiki Sea, ki he fa'ahinga e tangatá, ko e kekelelé ko e mo'ui ia, pē ko e tangatá pē ia.

Tui kuo 'osi mahino tūkunga 'i ai e fakalao e lisi Kautaha Soka

Te u 'omai e ki'i fo'i 'īsiu ko ení, 'Eiki Sea, ki he 'aho ni. Te u feinga ke 'i ai ha ki'i kapa'imaea ke u piki atu ai, 'Eiki Sea, ke lava pē ke ma'u pē 'a e leleí, pea ma'u mo e *fairness*, pea lava ke 'i ai ha nonga, pea tau a'u ki ha *solution*, 'Eiki Sea. He 'oku ou tui ko e 'isiu ko ení kuo 'osi mahino. He ko 'ene mahino, 'Eiki Sea, kuo 'osi faka-Lao e lisí ia, ko e mahino ia ki he motu'a ni. 'Ikai ke to e lava 'e ha taha 'o fakamālohi'i, he ko e taimi pē kuo ma'u ai e *deed* 'o ha lisi, pea hangē ko e laú, 'Eiki Sea, ko e holo ia 'a e *the end*, ko 'ene 'osí ia. Ko hono veté 'o'ona 'oku vete ia pea mei he Fakamaau'angá.

Lord Tu'ilakepa: Sea, te ke tali pē ke u tokoni atu ki he Feitu'u na, ki he Mēmipa?

Sea Kōmiti Kakato: Ko e tokoni atu eni 12.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku fakamanatu atu pē ki he Feitu'u na, koe'uhí ko 'aneafi ki he 'aho ni, kuo u 'osi ma'u 'a e tu'utu'uni 'a e Kapineti fekau'aki mo e 'eka e 3,000, koe'uhí na'e 'ikai ke lava 'o ma'u 'a e pa'anga mo e me'a ko ē 'a e kau 'inivesimeni ko ia na'a nau fiema'u ko ē ke lisi 'a e kongá ko ení.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele, ko e 3000 fē ena, 'Atele pē ko?

Lord Tu'ilakepa: 3,000 ko ē 'i tahi ko e na'e fai ai ko ē 'a e vālau e kakai e fonua ni.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku ou kole atu pē ke tau foki mai pē ki'Atele.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai, 'Eiki Sea, ko e poini 'Eiki Sea, 'io, na'e lava e Pule'angá 'o holomui. Ko 'eku fokotu'u atu pē ki he Feitu'u na, 'e lava e Pule'anga 'o holomui he me'a ko ena 'oku ke me'a mai ki aí.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 12.

Mo'ale Finau: Kapau na'e holomui e Pule'angá, 'Eiki Sea, 'oku te'eki ai ke 'i ai hano *deed* 'o'ona

Lord Tu'ilakepa: Sea, 'oku ou kole atu ki he Feitu'u na, tuku mu'a ke mau 'oatu ha ngaahi fakatātā mo'oni he ko e me'a eni 'oku hoko 'oku mo'oni.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku ou loto pē au ke 'omi pē ke tau nofo pē i Fale ni, 'oua te tau to e hopo holo.

Mo'ale Finau: Sea, ka u tali pē e me'a.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ko e me'a ko ení,

Sea Kōmiti Kakato: Fe'unga ia Nōpele, ko ena kuo ke 'osi me'a mai pea kuo mea'i ia 'e 12, kae hoko atu 'ene

Mo'ale Finau: Sea, sai pē kau ki'i tali pē ha sekoni e taha.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai

Mo'ale Finau: Kapau na'e holomui e Pule'angá, ko e holomuí he 'oku te'eki ai ke 'i ai ha *deed* e lisi ia ko iá. Ko 'eku talanoa ki he *deed*, 'Eiki Sea, ko e mape mo e lesisita.

Lord Tu'ilakepa: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e to e tokoni eni.

Lord Tu'ilakepa: Fakamolemole pē, Fakafofonga, ki he Feitu'u na. Kapau na'e mea'i 'e he kolisi tutukú kimu'a 'a e me'a ko ení, na'e 'osi fuoloa 'enau feinga ke ta'ofi ke 'oua 'e a'u ki he *deed*, me'a ko e 'oku ke me'a ki aí.

Mo'ale Finau: Sea, fakamolemole ke u to e ... 'e Nōpele, fai mo.., 'Eiki Sea, kae fai mu'a 'eku malangá.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai ko 'eku tokoni atu pē ki he Feitu'u na, kae 'oua te ke fu'u .. he ko e tahá kuo 'osi 'omai 'e he kau kolisi tutukú na'a ke pou pou fefeka ke holomui 'a e lisi ko ení.

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele kuo mahino 'a ho'o me'á, kae me'a mai a 12.

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea, tukuange mu'a ke.. 'Eiki Sea 'oku ou kole ke toki ta'ofi pē 'eku malangá ha fakatonutonu. He ko e Laó ia.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Mo'ale Finau: Ka 'i ai ha taha kuo ne 'omai ha'ane fakamalanga mo ha'ane *opinion*, ta'ofi, ko 'eku kolé pē ia, Sea, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Fakamolemole pē e Feitu'u na ka ke tali pē e tokoní. Ka 'oku ou tui kuo ke me'a mai

Lord Tu'ilakepa: Ko ia, ke ke tali pē e tokoní, kae 'ikai te ke tali e tokoni mo'oni, kae 'ai ha fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Ko eni kuo me'a mai he 'ikai ke to e tali ha tokoni. Fika 12, me'a mai koe.

Mo'ale Fīnau: Mālō Sea. 'Eiki Sea te u foki ki he me'a ko ení, 'Eiki Sea.

<006>

Taimi: 1025-1030

Mō'ale Fīnau : Ko 'ene tu'u ko ia he taimí ni 'Eiki Sea kuo 'osi fakalao 'a e lisi. Ko 'eku feinga eni ke u hanga 'o taki mai 'a e me'a ko ení, he 'oku fanongo mai 'a e Kolisi Tutuku. Ka tau a'u ki he *solution*, me'apango pē ko u 'ohake 'a e ngaahi fehu'i ko ení 'oku te'eki ai ke u 'alu atu ke u a'u.

Lord Tu'i'afitu : Sea ki'i tokoni pē ki he Fakafofonga fakamolemole.

Mō'ale Fīnau : Sea, 'oku 'ikai ke u to e tali ha tokoni.

Sea Kōmiti Kakato : 'Oku 'ikai ke tali ha tokoni.

Lord tu'i'afitu : Tokoni mahu'inga eni Sea.

Mō'ale Fīnau : Sea, tatau ai pē ia 'oku 'ikai ke u to e fiema'u ha tokoni mai.

Sea Kōmiti Kakato : Mou kātaki 'o hikihiki hifo ho'omou fie tokoní toki me'a mai 'aki ho taimi.

Mō'ale Fīnau : Ko 'eku minití, miniti pē 'e 7 mahalo 'oku toé Hou'eiki.

Lord Tu'i'afitu : Pe'i fakatonutonu ā Sea.

Sea Kōmiti Kakato : 'E Nōpele kātaki, me'a ki lalo. Me'a mai 12.

Lord Tu'i'afitu : Sea ko 'eku fakatonutonu atú kae fai mo tonu 'a e ngāue 'a e Pule'anga. Mālō Sea.

Taukave me'a ko ia ki he melino me'a ia ke fai ki he lelei fakalukufua e fonua

Mō'ale Fīnau : Sea, ko e fakamalanga ko eni 'oku ou faí 'oku 'ikai ko ha fakamalanga ia.. ko e fakamalanga lelei eni 'oku ou fakahoko ki he Hou'eiki. Mole-ke-mama'o ke 'i ai ha me'a ia 'e fepaki mo kimoutolu he fakamalanga ko eni. Ko e *deed* ko ē kuo 'osi 'avé, ko 'ene fakalao ia 'a e lisi. Sai, ko e tangi mai ko eni he 'ahó ni 'Eiki Sea ko e tangi mai, ke kaniseli e lisi. Ko hono fakalea totonú ia, 'i he 'uhinga kehekehe. Kapau te mou me'a ki he tohi, nau hanga 'o tu'u mai ko e fakamole mo e hā mo e hā mo e hā, sai ia, me'a lelei ia. Talamai 'e he Kolisi Tutukú lau kilu,

ko e 'uhingá ko e me'a 'oku nau fai ma'á e ako lolotonga, faka'ofu'ofa ia. Talamai ko e palani 'e ako nofoma'u, sai mo ia. 'Oku 'ikai ha taha ia 'oku 'atamai lelei te ne ta'etali 'a e fa'ahinga faka'uhinga ko ia 'Eiki Sea. He ko hono mo'oni 'Eiki Sea ko hotau fonua eni 'o tautolu. Fonua 'o e Kolisi Tutukú, fonua 'o'oku, fonua 'o'ou, fonua 'o tautolu kātoa. He ko e me'a ia ko ē 'e melino ai 'a e fonuá pea saí, ko 'etau 'alu ke tau a'u ki ha fo'i poini 'oku tau fakataha ki ai, ko e fē me'a ko ē 'e lelei tahá 'Eiki Sea, ko e me'a ia 'e fai. Sai, 'Eiki Sea 'e 'ikai ke tau lava kitautolu 'o a'u ki he haohaoa. Ko e haohaoá 'Eiki Sea 'oku ma'u ia he langi, ma'u ia 'i langi. Ko e lelei tahá te tau fononga mo ia, pea kuo 'osi fokotu'utu'u hotau fonuá ni 'Eiki Sea, 'e 'i ai pē fo'i poini he'etau fonongá kuo pau ke tau tali, ko e lelei tahá ia. Kapau te tau tū'uta ki he poini ko ia 'Eiki Sea 'oku tau fekīhiaki, 'e 'ikai ke melino 'a e fonua ia ko eni. 'A ia 'oku fiema'u 'Eiki Sea 'a e ngaahi kupu kehekehé, Kolisi Tutuku, Hou'eiki Nōpele, ko kimautolu, mo e fonua mo e fānau. 'Oku fiema'u 'Eiki Sea, ke fai mo tau loto lelei ā ke tau 'alu ke tau hanga 'o tali e mo'oni ko eni. Ka a'u leva ki ha poini kuo ngata, pea tau tali, ko 'ene 'osí ia. Pea tuku leva hono fakamaau aofangatukú ki ha ni'ihī 'oku nau hanga 'o pule'i, pē ko e hā 'Eiki Sea. Sai, te u foki mai ki he me'a ko eni 'Eiki Sea.

Ko e 'api ko eni 'Eiki Sea ko e 'api ia 'o e Tu'i. Tau talanoa mahino. Māa'imoa akó māa'imoa 'a e Tu'i Tupou IV. Folofola 'a e Tu'í, 'ave 'eku mā'imoa ki he tu'u'anga ko ia he taimí ni. Pea fai 'a e fo'i fetongi pē ko e hā fua, ko u ma'u eni 'Eiki Sea mei he fakataha ko eni na'a ta 'i ai he Kolisi Tutuku. Na'e lau mai e hisitōlia 'o e 'apí ko e 'api ia 'o Havea Tu'iha'ateiho, pea taimi ko ia na'e mokoi ai 'Ene 'Afió ki he 'Ene ma'imoa akó, ko e mo'ui ia 'a e Tu'í, na'e 'ave leva 'a 'Atele kae fetongi 'api, pea 'ave leva 'a e 'apí ma'a e Tu'i, 'a eni 'oku ui ko e Kalauní 'i he fo'i fetongi ko ia. Sai, ko 'ene fonongá mai ia 'Eiki Sea. Ko Kolisi Tongá Mā'imoa 'a e Tu'í ka ko e 'apiako ia 'a e Pule'angá, tu'u ia 'i 'Atele. Faai mai faai mai 'Eiki Sea, kuo hū mai 'e soka ko e to e mā'imoa mo ia 'a e Tu'i. Pau pē na'e Langi mama'o 'Ene 'Afió 'Eiki Sea, ko e soka te ne lava fānau'i mai 'a e lelei ki he fonua ko eni. To'utupú, toki kimui e pa'angá ia 'Eiki Sea.

Ko e ako'i ko ia 'a e kakaí ki he mo'uí mo e sipotí, mo e fe'ofu'ofaní ma'u ia he sipoti. 'Oku ou tui 'Eiki Sea na'e toka ai 'a e laumālie 'a 'Ene 'Afió, pea ne hanga leva 'o tu'utu'uni 'a e soka, 'atu 'a e ki'i fo'i 'eka ko ē ke nau kamata 'i 'Atele. Pea ko 'ene fononga mai ia 'Eiki Sea, to e fiema'u 'e he soka ia 'a e kekekeke 'oku lahi ange ko e 'uhingá ko e tu'u ko ia, pea fai mai 'o a'u ki he taimí ni, fakanounou 'Eiki Sea, fiema'u'e nautolu 'a e 'eka 'e 100, pea tu'utu'uni leva 'e he Minisitā 'i hono mafai 'ange pē 'eka 'e 15, kae toe 'a e 186 'Eiki Sea.

Sai, 'Eiki Sea, ne fai 'a e fakahoha'a 'a e me'a 'aneafi fekau'aki mo Sia'atoutai, kapau te mou me'a atu Hou'eiki he hala ko ia ki Liahoná hala ko ē 'i Kahouá, 'alu hū atu 'i Kahouá, 'oku 'i ai 'a e ngoue mei he tafa'aki ko ia ve'e pausa. Hangē kiате au ko e ngoue ia 'a Sia'atoutai 'ikai ke u ma'u ki ai, 'oku fa'a tu'u ai 'a e pele ko e manioke. 'Oku 'ikai ko ha fu'u 'eka ...

<008>

Taimi: 1030-1035

Mo'ale Fīnau: ... lahi ia. Si'isi'i pē ia. Sai ko 'eku talanoa ko eni 'Eiki Sea koe'uhī ke u hanga taki angé 'eku fakakaukaú ē ko fē koā 'a e me'a ko ē 'oku ou tui ki ai 'e lelei ki he anga 'eku fakakaukau he ko e kolisi tutuku au. Sai, te u foki mai leva ki he me'a ko eni. Tangi mai e kolisi

tutuku he ‘aho ni ke ‘ai ke tō ai ha ngoue, ‘eka ‘e 186. ‘Eka ‘e 186. ‘A ē ‘oku toé. ‘Oku ou fehu’i ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku kau ai pea mo e feitu’u ko ē ‘oku nau nofo ai he taimi ni ...

Mo’ale Fīnau: ‘Io ko e feitu’u he taimi ni mahalo, ko e ‘eka pē ia ‘e fā. ‘Eka pē ‘e fā ‘oku ai e ngaahi falé. Toe leva e 182 ‘oku ‘i tu’a ia. ‘A ē ‘oku lele ai ‘ai ai e manioke ko e ‘ā pulu mo e hā fua mo e hā fua. ‘Oku mahu’inga ia ‘Eiki Sea kapau ‘oku *genuine* eni ko e faitotonu ia. Kiate au ‘oku ‘uhinga lelei, kae tuku ke u ‘oatu e me’a ko eni ‘Eiki Sea. Ko ‘eku tui ko ē ‘a’aku ‘Eiki Sea ‘oku mahulu hake he hisitōliá ‘i ha to e me’a ‘i he fo’i *issue* ko eni. Na’a ku lave ‘anenai ki he mahu’inga ko ē ‘inisi kekekele ‘ene mole. Ko ‘eku ongo ko ē he taimi ni pea ko u ongo’i pehē pē au ‘Eiki Sea ko ‘eku ongo ko ē ‘a’aku he taimi ni toki makehe ngoue ia, mai pē hoku kekekele ‘o’oku ia he ko ‘eku mo’ui ia ‘a’aku na’a ku ‘i ai au ia ko hoku hisitōlia ia. Pea ‘oku ou fakatonua ‘e au ‘Eiki Sea ko u fakatonua ‘e au ‘a e tangi ko ia he ‘oku ‘ikai ke to e kehe.

Sea Kōmiti Kakato: To e ki’i fakamaama mai angē Fakafofonga.

Tokanga kolisi tutuku ki he hisitōlia e ‘api tupu’a e kolisi ko Valungofulu

Mo’ale Fīnau: Ko ‘eku ‘uhingá eni ‘Eiki Sea. ‘Osi ‘ohake foki e ngaahi ‘uhinga ia ‘aneafi ko e ‘ai ke tō ai e ngoue ke kai e kolisí, kiate au ko e 182 ko e fu’u ‘eka lahi, 182. Mahalo na’a fai pē ngoue ‘eka ‘e ono ‘eka ‘e valu mo e hā. ‘Oku ou tui pē au ki ai. Ka ‘oku ou tui ange au ‘Eiki Sea ki he me’a ko eni ‘oku ki’i mamafa ange ‘a e pipiki ‘a e kolisi tutukú ‘i he hisitōlia tupu’a ‘a e ‘apiakó. Ko Valungofulú ko hoku ‘api ia, tatau pē ia mo e Hou’eiki Nōpele. Ko honau ‘ū tofi’a ko e tofi’a fakahisitōlia ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘i he Nōpele pē ke ne toki tukuange he ko e kekekelé ko e mo’ui ia. Tatau pē ia mo kitautolu Sea kapau ‘oku ‘i ai ha’aku kekekele ‘i Ha’apai. Ko hoku lotó ke paasi pē ki hoku fohá ko ‘eku mo’ui ko ‘eku hisitōlia ia. Tuku ai pē ia pē ‘oku tō ha ngoue ai pē ‘ikai kae ‘oua mu’a na’a ha’u ha taha ia ‘o ‘ave he ko hoku tukufakaholo ia mo hoku hisitōlia. ‘Eiki Sea ko e pala’imaea ia ‘oku ou piki ai kae pango ‘Eiki Sea kuo tau e lisi ‘Eiki Sea. ‘Oku ou poupou ki he me’a ko eni Hou’eiki pea ‘oku ou tui ‘oku tui tatau pē mo e Nōpele na’e ‘osi hanga he Nōpele ‘o fakaava mai e ki’i matapā ‘aneafi pea te u lave ki he ki’i matapā ko ia ‘anainai ange ‘Eiki Sea mahalo ‘oku toe ha’aku miniti ‘e ua.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Tui ko e fakamelino founa ia malava fakafoki ai lisi kekekele ‘Atele

Mo’ale Fīnau: Ka ko ‘eku ongo’i ‘Eiki Sea he ‘oku ‘i ai e ni’ihi ia na’e ‘ikai, kolisi tutuku na’e ‘ikai ke ‘osi ia ‘i ‘Atele. Mamahi’i pē ‘e ia ko e hisitōlia. Ko Valungofulú ko hoku ‘apí ia. ‘Eiki Sea, ko e me’a ia ‘oku piki ai e motu’a ni ko e ‘uhinga ia ko ē te u fokotu’u ai pea te u kole pea te u ‘oatu pea te u hanga ‘o ki’i kinikini atu e founa ke tau fou ai ‘Eiki Sea.

‘Uluaki, ko e founa ke veteki’aki ha lisi ‘oku ‘osi *deed*, founa melino ‘uluakí ko e ō kole ki he tama ko ē ‘oku ‘i ai e *deed*. Faingofua ē. Ko e kau tama ko ē Sea ‘oku *owner* ko ē he soka he *FIFA*. Ko e kau tama meimei lahi ‘Iulope. Ko e kau tama ko iá ‘oku nau mamahi’i honau ngaahi *boundary* ‘e mahino kiai kinautolu ‘a e me’a ko e kekekele ko e mo’ui mo e hisitōlia. Kapau ‘e taki atu e

kolisi tutukú ki he Palesiteni ‘o e *FIFA* ‘o fakamatala ange ki ai talaange matāpule ‘oku ke ‘ilo e kekeleke ko ē na’a mou lisi ko ‘eku mo’ui ia. Tukuange e tō manioke ia mo e ‘ū me’a ko ia he ‘oku lava pē ia ke ta’emo’oni. ‘Ai e me’a mo’oni. Fakamatala ki ai kia nautolu ke nau ‘ilo’i ko ‘emau hisitōlia ē ‘e to e langa ‘emau akó ko e kaha’u ‘e tokolahi pea ‘e hā mo e hā mo e hā ka ‘oku mau kole atu tukumai pē mu’a ‘a e lisi. Ko e fo’i founa ‘uluaki ia ‘Eiki Sea. Pea kapau ‘e tali ‘e he *FIFA*, ko e hangē ko e laú ko ‘etau omi leva ‘o lotu fakafeta’i pea ōmai leva ki he sitepu hono uá ki he Nōpele, Minisitā, Minisitā ko eni kuo mau felotoi fakafoki e lisi kumi atu ā ha ‘api ke fetongi’aki ha feitu’u kehe. Pea ko ‘ene lava ia ‘Eiki Sea. Ko ia ‘Eiki Sea ko e anga ia ‘a e fokotu’u ‘a e motu’a ni ‘oku ou kole fakamolemole pē ki he ‘Eiki Minisitā ka ko e founa eni ko u ‘osi kinikini atú ka to e ai ha to e founa kehe ai ‘Eiki Sea, kiate au ia ko e hala loto ‘api ia he ē pea ‘oku totonu ke fakamolemole ‘a e Hou’eiki kolisi tutukú tau fou pē he ...

<009>

Taimi: 1035-1040

Mo’ale Finau: Founá pē ‘ē. Pea kapau ‘e toki loto e Pule’angá ia ke nau fai ‘enautolu e, ka ‘oku ‘ikai ke u tui au ia ‘Eiki Sea ke to e fu’u fakahoha’asi e Pule’angá koe’uhí na’e fai pē ‘enautolu e lisi ‘i he founa totonu. Ko e founá, tau ‘alu ki he, ‘alu ki he Pule’angá, kaniseli e lisi, ‘oange honau kongá ‘api, ōmai ki Liahona ki he feitu’u ‘oku fele ngaahi fu’u ‘eka ia ai, ōmai nautolu mahalo na’a sai ange nofo mai ki,

Fehu’ia pē na’e fakahoko Pule’anga ha talatalanoa mo e kolisi tutuku fekau’aki mo e lisi

Lord Tu’ilakepa: Sea, fakamolemole pē Feitu’u na. ‘E sai pē ki he Fakafofonga ke u ki’i fehu’i atu pē me’a ko eni ki he Feitu’u na. Hangē ko e me’a ko ē ‘oku ke me’a ki aí, fekau’aki ko ē mahino kuo fai e fatongia e Pule’angá. Na’e fai ‘e he Pule’angá ha ki’i talatalanoa mo e kau Kolisi Tutukú kimu’a pea nau toki fai ‘enau tu’utu’uni. Pē na’a nau tu’utu’uni pē nautolu ia ‘o ‘ikai ke kau ai ‘a e Kolisi Tutukú.

Mo’ale Finau: Mālō ‘aupito ‘Eiki Nōpele ‘a e fehu’i ‘a e ‘Eiki Nōpele. ‘E Sea ‘ikai ke ‘i ai ha’aku lave ‘aku ia ki he fo’i ‘ēlia ko iá ‘Eiki Sea. Ko e fo’i ‘ēlia na’e nofo ai ‘eku fakamalanga ko e ‘ēlia ‘o e fakamelinó pea mo e founa fakalaó. Pea ‘oku malava pē ia, lahi e ngaahi lisi,

Sāmiu Vaipulu: Kole pē ki he Fakafofonga. Fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Sāmiu Vaipulu: Tapu mo e Feitu’u na. Ko e malanga ko ē ‘a e Fakafofongá ‘oku ne tuku mai ki he Kolisi Tutukú, ko e tangi ko e ‘omai ki he Falé ni mo e Pule’angá ‘o ‘Ene ‘Afíó. Ko tautolu mo e Pule’angá ke tau felotoi ke fai ‘enautolu e kolé. ‘Oku ‘ikai ko ‘etau to e tuku holo e ngāué. Na’e fokotu’u atu ‘aneafi ke tukuange ki he Pule’angá, ke nau hoko atu e ngāue ko ia mo e *FIFA* kae lava ke fai ha, tau a’u ki ha tu’unga ‘oku fakafiēmālie ange Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 15.

Mo'ale Finau: Mālō Sea ka u ki'i faka'osi atu.

Sea Kōmiti Kakato: Faka'osi mai.

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea ko u faka'apa'apa lahi, mo'oni pē ia, 'a e kole ia. 'Ikai ke u sio au 'oku 'i ai ha fai kehekehe ke tu'utu'uni e Falé ke 'ave ki he Pule'angá ke nau ngāue fakataha mo e Kolisi Tutukú he ko e kole pē eni 'Eiki Sea he fengaue'akí. Manatu'i ko 'etau feinga eni ki he melinó kuo pau ke tau fakatangi atu ki he Kolisi Tutukú mou tokoni mai. Pea ko e taimi ko ē 'oku tau fekapaaki ai 'Eiki Sea he fetokoni'akí, 'ikai ke to e 'i ai ha 'ā vahevahé, ma'u e melinó 'Eiki Sea. Ko ia pē Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me'a mai Fika 1 'o Tongatapu Nōpele.

Lord Tu'ivakanō: Tapu mo e Feitu'u na Sea kae 'uma'ā e Kōmiti Kakato. Sea ko 'eku tokanga pē 'aku ki he taumu'a ko eni 'oku 'asi mai he Tohi Tangi ko eni 'a e Kolisi Tutukú peesi 3, 5 A, Ako nofoma'u. Ko e *bullet proof* he ua, ke u ki'i lau atu pē ke ...

Na'e ma'u faingamālie 'a e Tokoni Palesiteni 'a e Kautaha Tutuku 'a e 'Eiki Minisitā Akó, ka ko e Palēmia 'o Tonga, Hon. 'Akilisi Pohiva 'i he 2016 'i hono 'ofisí 'o fakahoko ki ai 'a e ngaahi vīsone mo e misiona 'a e Kautaha Tutukú. Na'a mau femahino'aki mo e Palēmia ke langa 'e he kolisi tutukú ko 'enau tokoní ki he Pule'angá 'a e fale fakataha'anga 'o e kolisi lolotongá. Pea 'e langa leva 'e he Pule'angá 'a 'Atele teu ki he sipoti 'a e Pasifikí, 'a e fale mohe, fale kai, fale kuki fakavaha'apule'anga. Pea hili pē Sipoti 'o e 2019 pea foki 'a e Kolisi Tonga 'o ako nofoma'u.

Sea ko e, 'i he'ene tu'u pehē 'oku mahu'inga 'aupito ki he ako nofoma'u 'a ia 'oku fai ki ai e fokotu'utu'u 'a e Kolisi Tutukú. Pea ko u tui ko e tokolahi 'i he Falé ni na'a nau 'i he akó ko e ako nofoma'u, tatau pē 'a fefine mo tangata. Pea ko u tui 'oku mea'i pē 'e he Hou'eikí 'a e mo'oni 'a e feinga e taumu'a ko eni he ko u tui ko e taimi lahi 'etau mo'uí 'oku tau fakakaukau ko e hā e 'uhinga e me'a 'oku tau 'i heni aí 'i he 'aho ní, mo e fa'ahinga 'ilo mo e poto mo tau ma'u ai 'a e ngaahi ngāue koe'uhí pē ko e kuohilí. Pea ko eni 'oku fakamo'oni pē ki ai 'a e Fika 17 'ene 'i he kolisi tutukú. Ko e Fika 12. Pea ko u tui Sea ko e fo'i me'a ko eni na'e 'osi tali pea na'e fiemālie ki ai 'a e Palēmia 'oku kei hoko ko e Palēmia 'o e 'aho ní. Pea na'e 'osi fakahoko pē he 'ikai, 'i he'ene me'á he 'ikai ke to e ue'i 'a e kelekele ...

<001>

Taimi: 1040-1045

Lord Tu'ivakanō: ... 'a e kolisi tutukú. Pea ko u tui na'a ne fai 'a e tu'utu'uni he ko e faiako. Pea ko u tui ka 'oku 'i ai ha faiako 'oku ne ongo'i 'aupito 'a e taumu'a ko eni. Koe'uhí ko e ngaahi palopalema 'oku hoko 'i he 'aho ni 'i he fonuá pea 'oku mahu'inga 'aupito 'a e vīsone ko eni. Na'e 'i ai pē foki 'a e ngaahi feme'a'aki kimu'a pē na'e fai ha fepōtalanoa'aki 'a e kolisi tutukú, Potungāue Akó pea mo e Kautaha Soká ki he me'a ko eni ka 'oku mahino mai foki 'i he tu'u ko ē he taimi ní na'e 'ikai ke fai ha me'a pehē.

Fokotu’u ke fakafoki e Tohi Tangi ki he Pule’anga

‘I he’ene tu’u ko ia Sea ‘oku ‘i ai ‘a e fokotu’u ko e ‘uhingá me’apango pē ‘oku ‘ikai, ke fakafoki ‘a e me’a ko ení ki he Palēmiá pea mo e Pule’angá ke fai mu’a ha ngāue ki ai he ko u tui ‘oku lava pē, lava pē ke fai ha fepōtalanoa’aki pea mo e kautaha Soká ‘a ia mahalo ko ‘Eiki Nōpele Ve’ehala ‘oku Palesiteni ‘i he kōmiti ko eni ke fai ha talatalanoa mo kinautolu. Pea to e tahā kapau ‘oku tau feinga ke fakalalakaka ha sīpoti feinga ke kau e ‘ū vāhenga vahefonuá, Hahake, Hihifo, Vaheloto mo koló ni. Ko e anga ia e *development* ‘o e me’á ka ‘oku ‘ikai ke nofo taha pē ‘i ha fo’i feitu’u. Pea to e tahá ko e kelekele ‘o e kolisi tutukú ‘oku ‘ikai ko e ngōue pē. ‘Oku fiema’u ke ‘i ai e fanga pulu ‘oku ‘i ai mo e ngaahi me’a kehekehe ‘oku fiema’u ia ki ai ke ‘uhinga ke *development* ke lava lelei ‘a e me’a ko eni ‘a e hano ako’i ‘o e fānau.

Ko hono ‘uhinga e me’a ‘oku tuku ai na’e ‘ikai ke to e fai ha ako nofoma’u ‘o tukuange ‘a Niu Mate fakatātā pē ki ai he ‘oku ‘ikai ke to e fai ha ako nofoma’u. He ko Niumate ia na’e ‘i ai e fanga pulu ai ‘a e Kolisi ko Liahoná. Ko e fafanga’aki ‘a e fānau. Pea ‘oku ‘ikai ke ngata he ngoué ‘oku to e ‘i ai mo e ngaahi me’a kehekehe ‘oku fiema’u ia ke tō pea ‘oku fiema’u e kelekele lahi. Ko ‘ene to e to’o atu e ki’i ‘eka ‘e 15 ko eni ko e fu’u me’a lahi ‘aupito ka ‘oku tonu ke fakakaukau’i ‘e he Kōmiti ko ení Soká ka ‘oku mou fiema’u ke mou *develop* fakalalakaka tonu ke fakakaukau’i e ‘ū vahefonua. He ‘oku nau ngaue’aki ‘enautolu ‘a e mala’e soka ‘i ‘Atele he ‘oku to e ō pē ki ai mo e ‘ū ngaahi sīpoti kehe ‘o fai ki ai ‘enau fe’auhi ‘anautolu. ‘A ia ‘oku ma’u mai ‘enau pa’anga.

Kae kehe Sea ka ko u kole atu mo fokotu’u atu pē ke fakafoki mu’a e me’a ko ení ki he Palēmia pea mo e Kapineti ke nau toki fai ha fetu’utaki ki he Kōmiti Soká ke nau talanoa ki ai mo e ‘uhinga ke ‘ave ki he *FIFA*. Mahino pē ‘oku ki’i tōmui he kuo ‘osi fai ‘a e fakamo’oni ka ko ‘etau kolé pē he ko nautolu ‘e te nau lava ke fai e me’a ko iá pea ko u tui mahalo ‘e to e ki’i mafamafa ange kapau ‘e kau atu e Palēmiá he ko e taki ia e fonua pea na’a lava ke fanongo mai e *FIFA* pea lava ke nau to e fai ha fokotu’utu’u. Pea ‘ange me’a ki Hihifo ‘ave ki vahe Hahake he ko u tui ko e anga ia ‘etau feinga ke tau fetokoni’aki. He ‘oku ‘ikai ke ngata pē he Fale ni ke tau fa’u e Lao ki he lelei fakalukufua ‘a e fonuá ka ‘i he taimi tatau ko e hoko e ngaahi me’a pehē ni ‘oku tonu ke fai hotau lelei taha ‘a ia ko e lelei taha ke fakafoki ki he Palēmia ke fakahoko ‘ene me’a ko eni ‘i he peesi tolu kapau ‘e lava ia. Ko u tui ko e lelei ia ma’á e Pule’anga pea ‘oku lelei ki he fonua pea lelei fakalukufua kia kitatuolu mo e kolisi tutukú. Mālō Sea.

Poupou ki he Fokotu’u ke foki Pule’anga ‘o alea mo e Kautaha Soka

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ka u ki’i tokoni atu kātaki. Ko ‘eku fie tu’u hake pē ‘a’aku ‘e Sea tapu mo e Fetu’ú na kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipá. Ko au ia ‘oku ou poupou au ki he fokotu’u mai ‘oku ‘omai ‘e he Hou’eiki Nōpele ‘o Tongatapu 1 ko e fakakaukau tatau pē ia na’e me’a mai ki ai ‘a Vava’u 15 pehē ki Ha’apai 12. Ko e fepōtalatalanoa’aki kuo ‘osi me’a e Minisitā Fonua kuo ‘osi ‘ave *deed* ia ka ko ‘etau feinga eni ke tau ō atu ‘o fai ha ki’i popōtalanoa. ‘Ohake e ngaahi fakakaukau lelei ko eni ‘oku fakahokó. Ko u ...

<002>

Taimi: 1045-1050

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ... Ko u fokotu’u atu ke tau tali ia mu’a he ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha fakakaukau ‘e to e lahi ange pē to e loloto ange . Ko e talanoa eni ki ha fo’i fakakaukau, kae ‘omai ha ngaahi kupu fekaukau’aki mo fetalanoa’aki . Ko ‘eku tu’u hake ki ‘olunga mo poupou atu ki he fakakaukau kuo ‘oku ‘omai ‘e he Hou’eiki Nōpele. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō! Hou’eiki! Ko e ngaahi fokotu’u ē kuo ‘omai. Ka kuo mahino ki he motu’a ni. Pea ko u tuku atu pē ke mou me’a mai pē, ke mou fiemālie pea ‘osi ko ia, pea tau loto taha ke tuku atu ia ki he Pule’anga. Kae me’a mai ‘a e Nōpele Fika 1, ‘o Ha’apai. Minisitā! Kātaki pē Minisitā ko e...

Lord Tu’iha’angana: Mālō Sea. Ko e ki’i fakahoha’a pē, tukukehe ka toki lea mai ‘a e Hou’eiki Pule’anga. Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, pea tapu mo e Hou’eiki ‘o e Kōmiti Kakato, kae ma’u ‘a e faingamālie ko eni, ke fai atu pē ha ki’i fakahoha’a, fekau’aki mo e Tohi Tangi ko eni Sea.

Sea, ‘oku kei nofo pē ‘a e fakahoha’a ‘a e motu’a ni, ‘i he hangē pē ko ē na’a ku lave ki ai ‘aneafi. Ko e kakano ‘o e Tohi Tangi, ‘oku mahino ‘aupito ‘a e me’a ‘oku fai mai ki ai ‘a e tangi. Pea na’e ‘omi foki ‘a e tali mei he ‘Eiki Minisitā Fonua ‘aneafi. Pea te u ki’i fakahoha’a atu pē ai. Pea mahalo ‘oku meimei huluhulu mai ai pē ‘i he fanga ki’i maama ke te pehē atu ki he me’a ‘oku taukapo pea mo e poini ‘eku malanga ki ai ‘a e motu’a ni. He ko u tui, hangē pē ko e ngaahi fakamalanga kuo ‘osi. ‘Oku tau takitaha ‘oatu pē ‘ene fakakaukau ‘o fekau’aki mo e Tohi Tangi ni. Pehē foki mo ha tali ‘e ‘omai mei he Tēpile ‘a e Pule’anga.

Sea, hangē pē na’e me’a mai ‘e he ‘Eiki Minisitā Fonua ‘aneafi. Hangē pē ha hisitōlia ‘o e me’a ni. Ne kamata ‘ene muimui atu he La’ā kuo unga fonua, La’ā hono fā, kuo tōtōfa ‘i Mala’ekula. Pea ‘i he ma’u ‘a e motu’a ni, ‘ikai ke u fakapapau’i, ko e ‘uhinga ko e Minisitā Fonua na’e ‘i ai hono lakanga, he na’e hoko ‘i he taimi ‘e taha, ko e fakafe’ao ki he ‘Ene ‘Afio. Pea na’e konga kimui mai ki ai, na’a ne hoko ko e Sekelitali foki, *Private Secretary* ia ki he ‘Ene ‘Afio, ko e La’ā Hono Fā. Pea na’e ‘ohake ai ‘e he Minisitā, pea na’a ne fanongoa tonu ai, pea nau muimui atu ‘i he hā’ele ko ia. Pea ‘oku ‘ikai ke u ma’u pē ko e hā hono lakanga, ‘i he taimi ko ia, pē ko e fakafe’ao pē ko e sekelitali. Ki he mahino ‘a e mokoi ‘a e finangalo ‘o e La’ā Hono Fā ki he fekau’aki mo e to’o ha konga kelekele hangē pē ko eni ‘oku ‘oange ki he Kautaha Soka.

Na’e ‘ohake mo e ngaahi lisi kehe. Ka ko u tui, ‘oku ‘ikai hano fu’u kaunga ‘o’ona ia ki he Tohi Tangi. Ko e Tohi Tangi ia fekau’aki pē mo e konga kelekele hangē pē kuo mea’i ‘e he Hou’eiki ‘o fai ai ‘a e ngōue. Pea hangē ko hono āa’i ha fanga monumanu, pulu mo ha ngaahi me’a pehē ‘a e Kolisi kimu’a. ‘A ia ‘oku fekau’aki pē ia mo e konga kelekele ko eni, ‘a ia na’e to’o ko eni mei he finangalo ko eni ‘o e La’ā kuo Ungafonua, ko Tupou IV ki he maa’imoa ko eni.

Sea ‘oku ‘ohake ‘e he motu’a ni neongo, na’e ‘i ai pē ‘a e mafai ia ‘o e Minisitā ‘o e ‘aho ko ia. Mahino pē ia ko e finangalo ‘o ‘Ene ‘Afio. Ka ‘oku ‘i he Minisitā pē ‘o e ‘aho ko ia, mo e mafai ke ne foaki ‘a e lisi ko eni. Te’eki ai ke liliu ha Lao ai, ko e mafai tatau pē na’e fakahoko ‘aki ‘e he Minisitā ko eni. Ko e ‘uhinga he ko hono mafai pē ia ‘o’ona, ke ne foaki ‘a e lisi ko eni. Hangē pē ko e ngaahi hisitōlia kuo ‘ohake na’e fai ‘a e ngaahi fakafetongi kelekele, pea ‘oku foki ‘a e kelekele ki he Pule’anga. Ka ‘oku ‘i he mafai ia ‘o e Minisitā Fonua, ke ne foaki pē ko ‘ene lisi atu, pē ko e hā ‘a e founga ‘o e foaki e kelekele.

Taukave'i 'uhinga e lotomamahi kolisi tutuku ko 'enau mo'ui 'aki hisitōlia 'api ko Valungofulu

Sea ko e hā 'a e hisitōlia 'o e me'a ko eni? Na'e foaki 'e he Minisitā 'o e 'aho ko ia 'a e 'uluaki lisi ko eni 'o Valungofulu ki he Kautaha Soka 'a Tonga pē ko e FIFA 'a e Kautaha Fakamāmani Lahi ko ia. Na'e 'i ai ha laione na'e ngulu 'i he 'aho ko ia? Hala! Ko e hā hono 'uhinga? Sea, te u ki'i lave pē he ko u lave'i pē he talanoa mo e kau Kolisi Tutuku. Ko e hisitōlia 'o e 'apiako ko eni Sea, mo e me'a 'oku nau mo'ui 'aki mo honau tala fakatalutalu. Ko e hū pē ha tokotaha ki he 'apiako ko eni 'oku ui ia ko e laione! ...

<004>

Taimi: 1050-1055

Lord Tu'ihā'angana: ...ki'i laione, pea 'alu hake 'o laione, pea 'oku nau ui ko e kau laione 'ikai ko e tukufakaholo 'o e 'apiako ko eni, 'oku nau tukulolo ki he Laione ko ē 'oku tōtōfā 'i Mala'ekula 'i he 'aho ni. Hā hono 'uhinga? Ko 'ene māa'imoa 'a e ako Kolisi Tonga. Pea na'e 'ai hono huafa na'e 'iloa'aki 'e he Kolisi pea 'oku nau kei fakatalutalu a'u ki he 'aho ni ko e Lopa'aione, Lopaukamea. Ko e 'uhinga na'e 'ikai ke ngulu ai ha laione 'i he 'aho ko ia, neongo na'e mafai pē Minisitā Fonua 'i he 'aho ke ne foaki. Ko e finangalo 'o e Tu'i ko e tukufakaholo ia ko e hako ia 'o e Laione 'o Mala'ekula.

Ko e hā 'a e me'a 'oku hoko 'i hono to e foaki atu 'o e lisi ko eni ke fakalahi, ngungulu 'a e fanga laione, ko e hā hono 'uhinga? Nau ta'efiemālie ke 'alu hake ha Pule'anga pē ko ha Minisitā 'o ala ki honau kelekele. Ko e hā 'a e me'a 'oku nau fiemālie, na'a nau fiemālie ko ē ki ai, ko e 'uhingá ko e tafe mei 'olunga ko e folofola mai 'a e hako 'o e Laione 'o Mala'ekula.

'A ia ko e me'a pē ia hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Minisitā, na'e 'i ai 'a e fofoa ke lahi ange 'a e finangalo, kā ko e hā hono mo'oní Sea, ko e ta'au ia 'o e taimi ko e tō 'a e La'ā hono IV, hopo 'a e La'ā hono V, tō 'a e La'ā hono V, hopo 'a e La'ā hono VI. Neongo ko e mafai 'o e Minisitā Sea, kā na'e to e fakataufolofola ki he La'ā hono VI, pea na'e ha fehokotaki na'e fai 'a e femahino'aki mo e La'ā kuo unga fonua ki he māa'imoa ko eni. Ko e hā ho'o folofola ko eni kuo to e fakatangi mai Kautaha Soka, to e fiema'u ke fakalahi atu ke hoko atu ki ai 'a e ngāue, māa'imoa. Fakahoko atu pē ke 'Afio'i 'e he 'Afio na. Pea kapau na'e ha'u ha'u ko e anga pē eni ia 'a e fakahoha'a 'a e motu'a ni, ha'u ha'u pehē 'o foki 'o tafe mei he taki 'o e fanga laione, 'ikai ke ngungulu ha laione ia 'i he 'aho ni Sea. Ko e hā hono 'uhinga, he 'ikai ke nau falala kinautolu ki ha Minisitā pē ko ha Pule'anga he te nau ongo'i ai 'enau malu.

Ko e natula 'o e 'ū Pule'angá ia ko e hū mai pē hē, hū atu hē, hū mai kau tama hē, Pule'anga hū atu hē hū mai ē. Ko e taki 'o e fanga laione pē ko e Hau 'o e Fonua, te nau falala pea te nau ongo'i malu ange kinautolu ai, kapau 'oku ala atu pē ko 'ene tu'utu'uní to'o mai homou konga ko ē ke 'ai 'aki ē, he te nau falala kā 'i ai ha 'aho hangē ko e tangi 'oku nau fai, fai atu 'a e ngoue, fai atu 'a e fanga monumanu, hūfanga 'i he fakatapu, 'osi konga e kelekele 'oku toe pē ko e 'eka ko eni 'e 186 pē ko e 'eka 'e fiha ko ē. Te nau falala pea te nau ongo'i malu pea te nau ongo'i te nau fakatangi atu ki he taki 'o e fanga laione, fiema'u ha ki'i konga ki hē ke hoko atu ki ai 'a e vesitapolo mo e fanga monumanu he kuo 'osi 'a e ki'i konga ko ē hono ngāue'i. 'E tō mai honau he ko e 'ū tofi'a

pē ena ko e tokotaha pē ia ‘oku kei lahi hono kekelele pea mo e Hou’eiki Nōpele ‘e ni’ihi. Pea kā fiema’u ha tofi’a ha Nōpele, hangē pē ko ‘emau fakahoha’a atu ‘a e hou’eiki ko eni.

Ko e fetauhi’aki ia ‘a e kau Nōpele mo ‘Ene ‘Afio, ko e mātu’a eni ‘a ‘Ene ‘Afio, pea kā a’u ki ha tofi’a ha Nōpele ‘oku folofola mai ki ha Nōpele ke to’o mai ho kongā ko ē ke ‘ave ki he Kolisi ke fakahoko atu ai ‘enau me’a. He ‘ikai ke ta’efakahoko ‘e ha Nōpele ‘a e me’a ko ia. Hangē pē ko ‘emau fakamalanga ‘i he ‘emau felele ki Palasi ‘oatu hatu ki’i motu’i hala, motu’a matāpule kia Motu’apuaka, ko e ‘osi hono fakahoko atu hoto ki’i hala pea ko e ...

<005>

Taimi: 1055-1100

Lord Tu’iha’angana: .. me’a tuku atu ia, fakahoha’a tuku atu ia ki he me’a, Motu’apuaka, te mau lele pē ki he, pē te mau fekalei. Hā e ki’i mātanga hoto ki kolo, fakahoko atu, lepa mei ai ko e hā ha folofola ‘e tō mei he ‘Afiona. Ko e tala ia he fonua ni, pea ‘oku kei pukepuke’afufula ia, he ngaahi fehokotaki, ‘i he ngaahi mafai. Ko e Tu’i, mo e Hou’eiki, mo e kakai e fonuá, Sea.

Tui ‘ikai faingata’a ke fakatau folofola Minisita Fonua ki he Tu’i

Ko ia, Sea, ‘a e fakahoha’a pē, hangē ko eni kuo lava ‘o fakakakato e lisí ia. ‘Ikei ke faingata’a ki he Minisitā Fonua ko ení ke fakataufolofola pē ki he Tu’i, he ‘oku fakahoko pē ia, mea’i pē ‘e he Feitu’u na mo e Hou’eiki, ‘a e Minisitā ko ení mo ‘Ene ‘Afio. Kuo fai e kole mei he Kautaha Soka ke fakalahi, pea kuo foaki, ko e maa’imoa ‘a e La’ā kuo Tō, pea hā hono fakahoko. ‘Afio’i ‘e he ‘Afiona, pē ko e hā ha founa faka’atā, ka lave’i ‘e he fanga laione ‘o e funga Manamo’uí, mokoí ‘Ene ‘Afio, tafe mei ai ke ‘ai e me’a ko ení, to’o mai ē ke ‘ai ‘aki e, pea ko ena kuo ‘osi fakahoko. ‘Ikei to e ngulu, he ‘oku nau faka’apa’apa ki he kolisi he ko ‘enau mo’uí ia, ‘a e laione ‘oku tōfā i Mala’ekula, pē ko e Lopaukameá.

Polepole’anga kau laione he hiva Lopaukamea

Sea, fa’a ai e feohi’anga ‘oku mau fa’a feohi ai mo e Kolisi Tongá. Taimi ‘oku nau māfana ai, pea nau hiva, ngaahi hiva kehekehe. Pea kuo u to’o mai e ki’i fō’i hiva ko ení, Sea. Pea ko e fa’u ‘iloa ia ‘a e taha he kau punake ‘o e Kolisi Tongá. Tui pē mahalo na’a ko Tupouniua, pea ka fakatonutonu mai au ‘e Niua 17, na’a ‘oku hala ‘eku

Lopaukamea he huafa ‘iloa,
La’ā ne hopo he Kolisi Tonga.
Polepole’anga ia e ngaahi kuonga,
Hono sila kei tu’u nga’ahoa.
Kuo tāhuli ‘i he lolotonga,
‘Oku taku ko e Mate Ma’a Tonga.

Sea, ko e tukufakaholo e ‘oku fakatalutalu ‘i he loto ‘o e tangata Kolisi Tonga kotoapē. Pea ‘oku nau ui pē ‘enautolu, pea ‘oku nau polepole ko e fanga laioné.

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele, kātaki tau ki'i mālōlō ai kae toki faka'osi 'etau fo'i ta'angá he'etau hū maí.

Lord Tu'ilakepa: Mālō Sea.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<006

Taimi: 1120-1125

Sātini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Kōmiti Kakató.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Kōmiti Kakato, Hon. Veivosa Taka ki hono me'a'anga)

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki, hoko atu 'etau feme'a'aki faka'osi mai e, fakamā'opo'opo mai e Nōpele Fika 1 'o Ha'apaí, miniti 'e ua.

Lord Tu'iha'angana: Mālō 'aupito 'Eiki Sea pea tapu pē ki he Feitu'u na mo e Hou'eiki 'o e Kōmiti kae fakamā'opo'opo atu ai leva Sea hangē pē nau lave ki aí ko e tangata kolisi Tonga kotoa pē na'e tā hono uhó 'oku nau faka'apa'apa pea tukulolo ki he taki 'o e fanga laione ko 'ene māa'imoa. 'Oku taku ko e Lopaukameá pē ko e Lopa'aioné. Pea ko ia Sea 'a e fakahoha'a he 'oku kei, te'eki ai ke puli pē fakangalongalo atu 'a e poupou 'a Tupou mo hono Falé ki he maa'imoa ako he fonua ni. Me'ai pē he Feitu'u na mo e Hou'eiki ko hono ngaahi tofi'a pē 'oku kei lisi peni taha ke fakahoko ai e ako 'a e akó. Pea 'oku nau kei poupou he tapa kotoa pē hangē fa'a Tō Folofola'aki fakakoloa e Fale Alea 'o Tonga 'a e kei mahu'inga'ia 'i he mo'uí pea mo hono paotoloaki mo hono poupoua 'o e ako he fonua ni. Ko ia Sea 'a e fakahoha'a mo e fakakaukau 'oku tuku atu pē ki he kōmiti mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki, ko u fakamālō atu ho'omou ngaahi feme'a'aki pea ko u tui 'oku hu'u taha mai pē ho'omou ngaahi feme'a'aki 'o poupou'i 'a e me'a na'e me'a ki ai 'a e Vava'u 15 'aneafi ka ko u mamata pē ki ho'omou ngaahi maama 'oku mou kei fiema'u pē ke mou me'a mai. Ka 'aneafi na'e me'a tu'o fā 'a 17 ko u pehē 17 'osi fe'unga koe ia he lao ko eni kae 'oange faingamālie ko eni 'oku, 'omi mu'a e Minisitā Ako ke ne taki mai eni hoko mai e Nōpele Fika 2 'o Vava'u, Nōpele 'o 'Eua pea ko u pehē tau fe'unga ka u fakahoko atu 'etau ngāue ke tau 'unu ki ai mālō.

'Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e Sea 'o e Kōmiti Kakató. Tapu ki he, *Lord* Ma'afu mo e Hou'eiki Minisitā e Kapinetí. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e kau Nōpelé. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. 'E Sea 'oku haka he langi kuo tau 'a e 'Ohai Kula e Fungamanamo'uí 'i he ngaahi feme'a'aki kinokinoifie 'o e 'aneafi pea mo e 'aho ni. Pea 'oku māfana ai e loto e motu'a ni, mahino pē ki he motu'a ni 'oku tau laumālie tatau.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

'Eiki Minisitā Ako: 'I hono mateaki'i 'o e Mate Ma'a Tongá. Pea ko u fakamālō atu ko e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi 'uhinga 'oku 'omi ka 'oku tau laumālie taha pē ke poupoua 'a e Mate Ma'a Tongá. Ko e me'a ko eni 'oku hoko 'oku 'i ai 'a e ngaahi sino lalahi mahu'inga 'e fā 'oku nau fekaukau'aki ko e 'uluakí ko e Kalauní. Ua, koe'uhī ko e Kalauní ko hono kekelele. Ko hono ua ko e Pule'anga. Ko ia 'oku ne tokanga'i e kekelele pea mo e fonuá.

<009>

Taimi: 1125-1130

'Eiki Minisitā Ako: ... Ko e Kōmiti Soka, 'a ē 'oku 'a'ana 'a e langá pea mo e kolisi tutukú 'a eni 'oku nau tokanga mai ki he kekelele 'o e Kolisi Tongá. Pea 'i he'ene pehē 'oku 'i ai pē 'a e faka'amu pea mei he tēpile ko eni ke tuku mu'a ke fai ha fetalatalanoa'aki pea mo e ngaahi sino mahu'inga ko eni 'e fā. Ko e kalauni ko e Pule'angá, ko e Kōmiti Soka pea mo e kolisi tutuku, koe'uhī 'oku 'i ai 'a e ngaahi fekaukau'aki 'i he ngaahi sino mahu'inga ko eni. Pea 'oku pelepelengesi ke tau ngāue'aki pē ha fo'i sino pē taha pē ua. Ka ko e fā ko eni ko e kakato ia mo e kātoa 'o e ngaahi me'a 'oku felāve'i pea mo e Kolisi Tonga. Ne u 'osi fakamahino atu pē 'a e kekelele ko eni 'i Sia'atoutaí. Mou kātaki, ko e folofola ia 'a Tupou IV ke langa ai e ako ma'olunga angé, *higher education*. Pea 'oku ma kei tauhi ia pea mo e Minisitā Fonuá 'i he ...

Lord Tu'ilakepa: Sea 'e sai pē ke u tokoni atu ki he Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Ki'i tokoni atu eni Minisitā Ako.

'Eiki Minisitā Ako: Sai pē.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku tokoni atu pē ki he Feitu'u na ke ke fakamolemole ke ke laumālie lelei pē. 'Aneafi ki he 'aho ni, 'osi ma'u e fakamatala falala'anga kuo 'osi ia hono vahe Minisitā ki he kau ngāue ... 'osi'osi ia. Nau mei pehē 'e au ia ko e ve'ehalá hanga ko ē ki he 'api 'o Mahe'uli'uli Tupouniuá. Na'e 'oange 'ū kongá ki he 'api e kāinga, 'a e si'i kāinga Niuatoputapu. Laine taha ai kimui ki he tofi'a ko ē 'o Lavaká. Ko 'eku toki ma'u 'aneafi kuo 'osi hono vahe ia 'o'ona ki he kau ngāue.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ki'i fakatonutonu atu kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Ki'i fakatonutonu.

Lord Tu'ilakepa: Ko e 'ai pē au ke ke mea'i he 'oku 'omai e fakamatala falala'anga.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko e ki'i fakatonutonú, ko e me'a mai 'a e Minisitā ko e tō folofola eni 'a e La'ā kuo Ungafonua. 'Oku talanoa, 'oku feme'a'aki faka-*detail* mai ia. Ko e me'a atu 'a e Minisitā. Na'e 'ikai fakahoko 'a e me'a ko eni ko ha fakakaukau 'a ha Pule'angá ka ko e tō folofola ia 'a e La'ā Fika 4 ka kuo Ungafonuá. 'Oua te tau 'omai e me'a *detail* ke tau hanga 'o,

Lord Tu'ilakepa: Fakatonutonu atu e Minisitā. Fakamolemole Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni Minisitā.

Fakahā kuo ma'u e fakamatala falala'anga kuo 'osi vahe 'eka 50 Sia'atoutai

Lord Tu'ilakepa: Ko e fakatonutonu e Feitu'u na he 'oku 'osi me'a mai e 'Eiki Minisitā Akó ia 'osi ai e ni'ihī mei muli teuteu ke fakahoko 'a e 'univesiti ko ení. Ka ko 'eku tu'u 'a'aku ia 'o fie tokoni ki he Minisitā ke ke mea'i kuo 'osi 'a e 'ū fo'i 'eka 'e 50 ia ko u toki lave'i pē 'aneefiafi hono vahe ki he kau ngāue 'o e 'Ofisi Fonua. Faka'ohovale lahi ia kia au e fo'i me'a ko iá. Pea 'oku ma'u e fakamo'oní ia 'e he motu'a ni.

'Eiki Minisitā Fonua: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā Fonua.

'Eiki Minisitā Fonua: Ki'i fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Fakahā Minisita Fonua 'oku loi tukuaki'i kuo fai fekau'aki mo e kelekele 'eka 50 Sia'atoutai

'Eiki Minisitā Fonua: Sea tapu mo e Tokoni Palēmīa, kau Minisitā. Fakatapu ki he Nōpele Tongatapu 1 mo e 3. 'I ai e fakatapu mavahe ki he Nōpele 'Eua kae 'uma'ā ongo Nōpele mei Ha'apaí. To e fakatapu pē ki he Nōpele Niua. Kae tuku pē ki he ongo Nōpele Vava'ú ke fai 'ena fie popotó. Ko e me'a, 'oku 'ikai ko ha me'a fo'ou ia Sea. 'Osi hono vahe 'eka e 50. Masi'i Sea, te te to e vale kita he talanoa mo e Nōpele ko ení. Ka ko 'eku fakatonutonú Sea 'oku loi.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Fonua: Ko e founga eni 'oku fai 'e he motu'a ni Sea. Ko e 'ū kelekele ko ē 'a e Pule'angá 'a ē 'oku kei puke 'e he Pule'angá, te'eki ai ke fai ha ngāue ki ai. 'Oku ou tukuange 'a e *permit* ta'u 1 ke si'i ngoue ai e kakai 'oku nau ō ange 'o kole. Ko e fē pē taimi 'oku fiema'u ai 'e he Pule'angá, kātaki, ta'aki ho'o manioké 'i Tisema 'e 'unu atu e Pule'angá 'o fai e ngāue. 'Oku 'ikai ko ha vahe ia ko e lisi pē ko ha lesisita. Ko e si'i 'oange ke 'aonga 'a e kelekele he taimi 'oku te'eki ai ke ngāue'akí. Talaange ki he Nōpele Vava'ú Sea ke me'a 'o kumi 'a e fu'u hakau hono tofi'á. Ko e Nōpele Vava'u ko ē 'e tahá 'oku ne mea'i lelei e hingoa 'o e hakau ko iá Sea. Mālō Sea.

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakatonutonu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku fakatonutonu ki he Feitu'u na ke ke me'a ange ki ai ke 'oua e ngāue'aki e fo'i lea ko e loi, he na'a ke ta'ofi e motu'a ni 'aneafi.

Sea Kōmiti Kakato: Fakamolemole Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: He koe'uhí ko e me'a ko ē na'a ne 'omai 'aneafi fekau'aki mo e tō folofolá 'oku 'ikai mo'oni e me'a ko iá.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia, mālō.

Lord Tu'ilakepa: Pea 'oku uesia ai 'etau ngāue he me'a ko ē 'oku ne me'á. Pea ko u kole pē au ki he 'Eiki Minisitā ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea kātaki ka u ki'i fakatonutonu atu.

<001>

Taimi: 1130-1135

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ... Sea ki'i fakatonutonu atu.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oleva Minisitā ke ke lava mai ke u lave'i e ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io. Uehe !

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai ke u lave atu au ki he Feitu'ú na ke ke fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Ikai ko u fie fakatonutonu atu pē au mo ho me'a 'a e Feitu'ú na.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai 'oku ou lave pē au ki he Minisitā ko eni. Minisitā Fonua faka'apa'apa lahi ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e 'uhinga 'e Sea 'oku 'ikai ke falala ia ki he tō folofola 'Ene 'Afiō ki he Minisitā. 'Oku 'ikai falala ia 'oku fiema'u ia ke foki e Minisitā ki he La'ā kuo Unga Fonua ke fai mai ha tohi. Ko e me'a ia ko u fakatonutonu atu ai ke tuku ā 'a e fakafēpakí.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Minisitā na'e 'ikai ke 'i ai ha me'a pehē 'a e Nōpelé.

'Eiki Minisitā Ako: Sea 'omai mu'a 'eku taimí 'a'aku.

Sea Kōmiti Kakato: 'Ikai ke u lave'i. Me'a mai Minisitā Ako.

Kole fakamolemole 'ikai lava taumu'a ke tokonia ngaahi kolisi ko e kaniseli sipoti

'Eiki Minisitā Ako: Ko e, Hou'eiki ko e hangē pē ko ē kuo mou mea'i na'e 'amanaki foki ke fai mai 'etau sīpotí ki heni ko e fakakaukau 'a e Pule'anga 'i he me'a 'e taha pea 'ikai lava ai ke fakahoko 'etau sīpotí. 'A ia ko e me'a ia ko ē na'e hā mai he tohi 'e langa 'a e *village* 'a e *sport village* ki he ngaahi kolisí 'o ngaue'aki 'e he sīpotí pea ka 'osi e sīpotí 'e ngaue'aki ia 'e he kolisí. Na'e 'i ai e ngaahi kolisi na'e kau ai hangē ko ení ko e langa e falemohe ko e langa e falekai ko e langa e ngaahi fale ke ngaue'aki mo e ngaahi me'a pehē. Pea koe'uhí ko e to e liliu e fakakaukau

‘a e Pule'anga pea ko e ‘uhinga ia na’e ‘ikai ke lava ai ke fakahoko mo fakakakato e ngaahi me’a ko iá pea ‘oku ‘i ai e kole fakamolemole atu ki he tafa’aki ko iá. Kae kehe Sea ‘oku hangē pē ko e me’a ko ē ne u lave’i atu ‘i mu’á ‘oku fiema’u ia ke fai ha femahino’aki mo ha fetalatalanoa’aki, fefoaki’aki melino mo fiefia ‘i he Kalauní ‘i he Pule'anga ‘i he Kōmiti Soká mo e kolisi tutukú. Malanga mālie ‘a Ha’apai 12. Ko e kelekele ko e mo’ui. Malanga mālie lahi ‘aupito. Ko ia ‘oku pehē ‘a e fakakaukau ke tuku mu’a ke fai ha ngaahi fetalatalanoa’aki ki he ngaahi ‘ūuni me’a ko ení pea ko e me’a ko u fiefia lahi ai ko ‘etau kau fakataha mo hono mateaki’i ‘o e Kolisi Tonga pea mo e teu tangata ‘oku fai ki he kaha’u pea mo e lolotonga. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me’a mai Nōpele Fika 2 ‘o e Lolo ‘a Halaevalu.

Lord Tu’i’āfitu: Tapu mo e Feitu’ú na Sea pea ko u hūfanga atu he talamalu ho Falé mo e ngaahi tu’unga kotoa pē kae ‘atā mu’a ke u kau atu he ‘ohonoa hono fakahingoa ‘o Vava’u ongo Nōpele fie potó ‘i he, ma hūfanga atu ho Falé.

Sea ko e ‘uhinga pē fakahoha’a e motu’a ni ia ko ‘eku poupou pē ‘a’aku ki he tohi tangí. Mahu’inga e fatongia ‘o e Fale ni pea ko hotau fatongia ia ke tau tu’u fakataha mo e hā e me’a ‘oku ‘omai he kakaí ke tau fakatangitangi ai ki he Pule'anga. Mahino lelei ki he motu’a ni ia ‘aneafi ‘a e tūkunga ‘o e hisitōlia. Pea ‘oku mahu’inga e hisitōlia ia ke fai hano ‘eke’i ha me’a ‘i he kelekele. Mahu’inga ‘aupito ia Ha’apai 12. Ka ko e mafai kuo tuku pea me’a’aki he ‘Eiki Minisitā ‘o e Fonuá ko u falala lahi ki ai mo e tūkunga ‘o e Kapineti makatu’unga he Konisitūtone mo e mafai ‘o e Minisitā Fonuá ‘i he Kupu 19. ‘Oku ‘i ai e mafai ki he ngaahi kelekele ‘o e Pule'anga mo e hā mo e hā hono foaki mo e lisi mo e hā. Me’a ko u tokanga au ki ai Sea.

Tokanga ki he kupu 19 e Konisitūtone fekau’aki mo e mafai minisita ki he kelekele

Ko e palopalema ko eni ‘o e fai ‘o e tohi tangi ko eni ki he totonu ia mo e totonu ‘a e Pule’anga kuo nau fakalao’i ‘e kinautolu ‘a e kelekele ko eni ‘o ‘Atele ‘oku ‘i he ‘Eiki Minisitā Fonua pē ia pea mo ha to e maama ange. Hangē ko e me’a ‘oku me’a ki ai e Fale ni hono poupou ha to e talatalanoa pē ‘a e Kapineti. Ka ko u fokotu’u atu au eni ki he Kupu 4 Kupu 19 ‘i he mafai ‘o e Minisitā he Kupu 4. ‘I he mafai ‘o e Minisitā ke ne foaki ha kelekele ki ha muli ‘i ha tu’unga ‘o ha ma’u kelekele ‘i Tonga ni. Pea ‘oku toka ki ai e anga ‘eku fakakaukau ‘o e fakalelei ko eni ‘e Sea. Ki’i me’a hifo pē ki he Konisitūtone he Kupu he mafai ko ē Minisitā ki he Kelekelé Kupu 19. Kapau leva ko e kelekele ko eni ko e maa’imoa na’e ‘i he Kolisi Tonga ko e maama ki he motu’a ni ‘oku ‘i he malumalu ia ‘o e Minisitā Akó. Na’e tonu ke fai ‘a e fēvakavakai’aki ‘a e tō e koloa ko eni ma’á e Kolisi Tonga ‘i hano tokanga’i he Minisitā ...

<002>

Taimi: 1135 – 1140

Lord Tu’i’āfitu: ...’i ha femahino’aki pea mo e Minisitā Fonua ‘i he ngaahi kole lisi ko eni mei tu’a ’a e *FIFA*. He ‘oku mahino pē ko e kelekele pē ia. ‘Oku ‘i he malumalu ‘o e Potungāue Ako ‘i he Pule’anga ’oku mafai lahi ki ai, ‘a e ‘Eiki Minisitā. Ko ia ai, Sea, ‘Oku ou pehē ko e ki’i fo’i kongia ia ‘e lava ke fai ai ‘a e talatalanoa. Ko e *FIFA* mei muli. Nau ōmai ‘o kole ki he kelekele ‘a e Pule’anga, ‘oku nofo ai ‘a e ‘Apiako ‘o e Kolisi Tonga mo hono hisitōlia.

Tokanga ke fakalelei'i mafai Minisita Fonua ki he kelekele

Ko e Maa'imoa 'a e 'Uluaki Fā ki onopooni, mo e mahu'inga 'o e mafai 'o e Minisitā Fonua ke fai hano fakalelei'i, hangē ko e me'a 'a e Minisitā 'aneafi. Kapau 'e to e hoko atu mei heni 'e faka'osi ia ki fale hopo. He kuo paasi ia mei he Kapineti, pea 'oku fakamo'oni ke hoko eni ia pea hoko atu 'a e founa 'o e mo'oni 'o e kelekele fengāue'aki 'i he mafai 'o e Pule'anga. Ki he taukei 'a e motu'a ni, Sea. Na'a ku laulau 'a e fu'u *empire* 'o e *FIFA* 'anepō 'i māmani. Tukukehe 'a e ngaahi 'u me'a ia ko ē 'oku hoko fakafotuitui hono tātaki. Ka ko e founa ngāue 'a e *FIFA*. Ko 'enau ō holo ko ē 'o tu'uaki 'a e mahu'inga 'o e Sīpoti 'i māmani. 'Oku 'i ai 'a e fo'i me'a mahu'inga 'e taha. Kā 'i ai ha vālau pē ko ha fetō'aki 'i he *FIFA*, 'e *withdraw* 'a e *FIFA* ia mei he fonua ko ia. Ko e fo'i faingamālie ia 'e taha Sea. Hangē ko e Hisitōlia na'e lau 'e Ha'apai 12. Mo e me'a na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga Nōpele 'o Ha'apai. Hangē ko e me'a 'oku manatu mēlie ki ai 'a e Minisitā Ako, pea mo hono to e *review* pē 'e he Minisitā Fonua, 'a e ngaahi 'uhinga 'o e hisitōlia hotau kelekele, mo 'etau fengāue'aki mo e fu'u kautaha fakavaha'apule'anga.

'Oku pehē 'i he Tu'utu'uni 'a e *FIFA* ka 'i ai ha palōpalema 'i he kelekele. He 'ikai tu'u 'a e *FIFA* 'i ha feitu'u ko ia. Pea 'oku fakamo'oni'i 'e he motu'a ni, 'oku ou fengāue'aki 'i Vava'u mo e mala'e sīpoti 'o e *FIFA* 'oku tu'u 'i hoku kelekele. Pea na'e fai 'a e 'u alea kātoa ko ia pea fakafoki pea kuo tali 'e he ki'i famili ko eni ke tu'u ai he 'oku 'ikai ha palōpalema ia 'i he kelekele. 'Ikai ha 'u me'a hisitōlia. 'Ikai ha me'a ia ke teke ki ai ha kakai. Pē ko ha kulupu pē ko ha 'apiako. Pea fakamo'oni leva ai 'a e Minisitā, pea 'oku mau kei fononga ai eni mo e *FIFA* ai.

Ko e me'a ko eni 'oku hoko 'i 'Atele. 'Oku ou tui ka 'i ai ha faingamālie hano to e fakalelei'i pē ia 'e he Pule'anga pea mo e Kōmiti 'a e *FIFA*. 'I he 'uhinga 'a e taumu'a ngāue 'a e *FIFA*, he 'oku 'ikai ke fakapolitikale 'a e *FIFA* ia. Nau taumu'a pē kinautolu ki he lelei 'o e sīpoti mo e fakatahataha'i 'o māmani. Pea ka kau leva ha me'a fakalotofonua! 'Oku fai ha moveuveu ai? 'Oku 'unu 'a e *FIFA* ia ...! Ko u pehē Sea, ke u 'oatu

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea! Ka u 'oatu ange 'a e fakatonutonu ko eni ke tokoni ki he

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni 'Eiki Nōpele!

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, kae 'oatu 'a e ki'i fakatonutonu eni? 'Oku 'ikai ko ha 'isiū eni ki he *FIFA*. 'Oku 'ikai ko ha 'isiū eni ki he Minisitā Fonua. 'Oku 'ikai ko ha 'isiū eni ki he Pule'anga. Ko e 'isiū eni ki he Laione na'e me'a ki ai 'a e Hou'eiki mei he Ongō Ha'angana. Ko e me'a ia 'oku tau fiema'u ke tau 'ilo 'oku 'ave 'a e Tohi Tangi. Ko e Laione ia te ne fai mai 'a e Tu'utu'uni. Ko 'etau kei felau'aki ko eni 'oku tau fai 'i heni. Ko e talanoa ko e tokotaha na'a ne fai 'a e foaki, ko e La'ā kuo Ungafonua. He 'ikai to e 'i ai ha taha sino heni, te tau to e talanoa'i 'a e 'isiū ko ia. Ko e 'uhinga ia 'a e malanga mālie, na'e fai mai 'e he Hou'eiki mei Ha'apai. Ke tau ki'i mālōlō hifo kae tuku ke fai Tu'utu'uni mai, he 'oku 'ave 'a e Tohi Tangi.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Minisitā! Fakamolemole pē ki he Feitu'u na. 'Ai pē ke tau fetokoni'aki pē kae ngā'unu 'etau ngāue ki he Feitu'u na. Ka u 'oatu pē 'a e ki'i talanoa, ke ke mea'i. Ko e ki'i talanoa na'a ku 'osi fai heni fekau'aki mo e fu'u mohokoi, na'e tu'u 'i Matahiva. Ko e me'a ia 'e ni'ihi 'oku nofo 'i he 'Alofi 'o 'Ene'Afio. Ko e ō ange ma'u pē. Ko u 'ilo'i lelei mahalo 'oku ma fa'ē 'aki mo e Minisitā ko eni. Ko e ki'i fine'eiki ko Motulalo. Ko 'ene 'alu ange ma'u pē 'a

Motulalo. Talaange ‘e he‘eku fine’eiki. Ko e me’a mai eni ‘a e Kuini. Ko e folofola mai eni’a e Tu’i. Ke toli ange ‘a e fu’u mohokoi. Pea ko ‘emau aoao kakala ‘o ‘ave. Faifai ‘o mau ‘ilo kimui. Ko e loi ‘a e ki’i fine’eiki ‘i he‘ene me’a ‘oku fai. ‘E Sea ko ‘eku ‘oatu pē ke ke me’a ki ai ‘Eiki Minisitā. Kuo mau pāhia kimautolu ‘i he nofo ‘i he takafalu ‘o ‘Ene ‘Afio. Pea ‘oku ou hanga ‘o lave’i ‘a e fa’ahinga ...

Sea Kōmiti Kakato: Sea! Fakamolemole! Fakatonutonu eni!

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e fakatonutonu ki he ‘Eiki Nōpele ‘o Vava’u. Ko e motu’a eni na’e sekelitali ki he‘ene ‘Afio, ko u ongo’i ‘aupito ‘a e fo’i me’a ko ena.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea! Ka u faka’osi atu au ka na toki fakatonutonu naua.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a ki lalo ‘Eiki Nōpele. Me’a mai ‘Eiki Minisitā!

<004>

Taimi: 1140-1145

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko ‘eku kole atu pē ke fakamolemole ‘a e ‘Eiki Nōpele fika 1 ‘o Vava’u ke ‘oua mu’a ‘e fu’u ‘ai pehē ‘a e ‘etau fu’u tukuhiho ‘a ‘Ene ‘Afio he’etau fa’ahinga feme’a’aki ko eni.

Lord Tu’ilakepa: ‘Ikai, Sea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha tukuhiho ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e Sekelitali mālōlō eni ‘a ‘Ene ‘Afio ‘oku me’a atu, ‘oku lea atu.

Lord Tu’ilakepa: Mālō pē Sekelitali, ‘osi, fakamolemole atu ki he Feitu’u na.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Pea na’e fili au ‘e he ‘Ene ‘Afio ke u Sekelitali, ka ‘oku ou kole atu, ‘oku ki’i ongo kiate au fo’i ‘etau fa’ahinga talanoa ko ē, ko e me’a pē ‘oku fai pē ‘i tu’a. Ko ‘etau ō ...

Lord Tu’ilakepa: Sai, Sea ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko ‘etau pehē he ‘oku hangē he ko e tohi ni ia ko e tatau ia Sea ‘oku ou kei fakatonutonu pē.

Lord Tu’ilakepa:ke toki malanga...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ...he ‘oku hangē leva ia kuo tatau ‘a e me’a mai ‘a e ‘Eiki Nōpele he fakataha ko ia ‘a e Kāpineti ‘a e fonua, ko e folofola eni ‘a ‘Ene ‘Afio. ‘Oku hangē leva ia ko e fa’ahinga taulumoluma ko ē. Mālō Sea.

Lord Tu’ilakepa: Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā.

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakamolemole pē 'Eiki Sea, ko 'eku talanoa pē 'a'aku ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai ...

Lord Tu'ilakepa: ...'Eiki Sea ki he me'a na'a ku a'usia he'eku kei si'i 'Eiki Sea. Taha he me'a ni 'oku ou kei manatu'i lelei. 'Ohovalē pē 'oku ko e ki'i motu'a 'oku 'osi pekia ...

Sea Kōmiti Kakato: Sai pē ...

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai ko 'eku fakatalanoa ...

Sea Kōmiti Kakato: ...'e Nōpele 'oku ou tali 'a e kole 'a, 'oua mu'a te tau ngāue'aki 'a e hingoa 'o e fa'ē ko eni kae hoko atu ho'o me'a 'au.

Taukave te'eki ha tohi ke fakamo'oni'i na'e finangalo Tu'i ke fakalahi kelekele Kautaha Soka

Lord Tu'ilakepa: Sai Sea, ko 'eku tokoni pē kia moutolu Hou'eiki Minisitā fakamolemole, koe'uhí ko moutolu 'oku mou me'a mai, 'omai ha tohi koe'uhí ke mea'i 'e he pea 'osi, kae 'oua 'e to e tāpafua 'a e Huafa 'o 'ēne 'Afio 'i he Fale 'Eiki ni. Pea 'oku ou fakamolemole 'oku 'uhinga ko ē 'oku 'ikai ke mau tui 'oku 'ikai mo'oní he 'oku 'ikai ke 'i ai ha tohi ke fakamo'oni'i 'aki 'a e me'a ko eni Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Nōpele, 'e hou'eiki mou kātaki mu'a kau ki'i fakahoha'a atu, 'oku lave'i 'e he motu'a ni 'a e tafe ho'omou ngaahi feme'a'aki 'oku tafe lelei, kā ko 'eku ongo'i pē 'e au ia 'oku hangē kuo to e ngaungaue kuo u fakafepaki 'a e 'au te u foki ki he'eku me'a 'oku ou lolotonga nofo ki ai 'a e fokotu'u 'a Vava'u 15 pea poupu ki ai 'a e kau, ke tau lototaha ke fakafoki eni ki he Pule'angá ke nau fai 'a e feme'a'aki ki ai. He ne u pehē 'e au te u tuku atu homou faingamālie te mou tafe lelei pē ho'omou poupu, kā 'oku ou tui te tau to e fakalalahi 'o tau to e longoa'a. Kā 'oku ou pehē kuo mahino *issue* ko eni, he 'oku 'ikai ke u lave'i pē 'e to e 'i ai ha to e fu'u 'uhinga fēfē ho'omou feme'a'aki.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, ki'i fakamolemole pē ki he Feitu'u na, 'oku sai pē ho'o tu'utu'uni 'a e Feitu'u na ia ia ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai ...

Lord Tu'ilakepa: ...fakatatau mo ho'o fakamaau ki he feme'a'aki 'a e Fale ni. Me'a pē 'oku ou kole atu ki he Fakafofonga fika 15, 'oku ke mea'i ko e kelekele 'a e Kolisi Tutuku 'eka 'e valu 'a e Kolisi Tutuku, tukuange honau kelekele, 'oku 'ikai ke 'i ai ha tu'unga ia 'Eiki Sea 'e 'i ai ha solova 'a e palopalema ko eni. Ko e me'a pē 'e fai ke ke mea'i Fakafofonga 15, ko e hā leva 'a e me'a kapau ko e kongā kelekele 'a e *TCC* hangē ko e me'a 'oku ke me'a ki ai 'oku *expire*, 'oku 'osi. 'Oku ou tui 'oku totonu ke hoko atu ki ai 'a e feme'a'aki.

Sāmiu Vaipulu: Sea fakatonutonu atu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Nōpele, 15.

Taukave ko e fokotu'u ki ha founa 'e ma'u ai melino & ma'uma'uluta he fonua

Sāmiu Vaipulu: Makatu'unga 'a e fokotu'u ko e fokotu'u fakakaukau ko e me'a ia ke makatu'unga ai ha fēalealea'aki, talatalanoa, ke lava 'a e 'ū fa'ahi 'o fai 'a e me'a ke tau kei ma'u pē 'a e melino mo e ma'uma'uluta 'i he fonua ni. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 15. Me'a mai koe 'oku ou tali 'e au fo'i fakatonutonu ko eni 'a 15, kā ke me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku ou lave'i pē foki 'e au 'a e natula 'o e Feitu'u na, ko e me'a ko ē 'oku hoa lelei ki he Feitu'u na te ke tali, ko e motu'a ni foki ia 'oku 'ikai pē ke fa'a laumālie lelei foki 'a e Feitu'u na ia ki ha me'a 'oku ou lave ki ai.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai koe Nōpele.

Tokanga ki he totongi lisi kekekele Kautaha Soka

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea 'oku ou 'oatu pē 'e au 'a e me'a 'oku ou lave'i ki he anga 'o e Fale 'Eiki ni mo e natula 'oku 'omai 'e he Tohi Tangi 'Eiki Sea. Sea, tuku atu he 'oku ou tui au 'Eiki Sea, kapau te u to e lave ki he 'ū me'a ko eni 'oku ou ma'u 'i he taimi ni te ke tuputāmaki mai 'a e Feitu'u na ia kia au. Kā koe'uhī 'Eiki Sea, ko e fu'u alea ko ē na'a mou fai, 'ange lisi 1,500 he ta'u 'e 99 'a ia 'oku mahalo 'Eiki Sea ki he ta'u 'e taha. Ko e ki'i pa'anga na'e 'ave 'e he Kolisi Tutuku ko e 148,500 'Eiki Sea. Ko e pa'anga ia 'oku 'oange ki he Kolisi Tutuku. 'Oku ongo'i lahi 'aupito 'aupito 'e he fāmili Kolisi Tutuku 'a 'Atele, 'a e tu'unga ko eni Hou'eiki Pule'anga, ko e me'a ko ē 'oku me'a mai ki ai 'a e kau fakafofonga ke fai ha talatalanoa, me'a ia na'e tonu ke fai kimu'a. Taha 'a e me'a 'Eiki Sea kau ki'i 'oatu pē ke mou mea'i ...

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele 'oku ou kole atu ke mou me'a mai ke tafutafunaki 'a e ...

<005>

Taimi: 1145-1150

Sea Kōmiti Kakato: .. 'a e fiefiá he ni'ihī ko eni 'oku tau teu ke foaki ki ai e mafai ko eni ke nau fai tu'utu'uni.

Lord Tu'ilakepa: 'I ai ha me'a 'oku ou takitaki kovi, 'Eiki Sea, 'oku ke me'a mai ki ai?

Sea Kōmiti Kakato: Ka kuo mou tafu mai pē ha me'a ke nau toe fakama'u ai honau ngaahi lotó. Ko 'etau feinga eni ke fakahomohomo e

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai, Sea, ko 'eku lave 'aku eni ia, ko e me'a eni ia na'e tonu ke fai e talatalanoa kimu'a. Ke me'a ki he me'a ko ena na'e me'a mai e Fakafofonga Fika 12 'o Ha'apai,

mo'oni ia. Kuo 'osi 'i ai 'a e tu'utu'uni, pea ko e tu'utu'uni ko iá kuo aofangatuku e Pule'angá he taimi ni. Ka ko 'etau kole ki he Pule'angá ke lava 'o toe fakafoki, ka ko e 'uhingá, 'Eiki Sea, kapau te ke me'a ki he kekekele na'a ku lave ki ai, 'eka e 3000, holomui, na'e fai 'i Sune 'o e ta'u kuo 'osí, 7 'o Sune ta'u kuo 'osí.

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele, te u lava pē 'o ta'ofi ho'o taimi. He kuo tu'o fiha eni 'eku fakahoko atu.

Sāmiu Vaipulu: Fakatonutonu atu, Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 15.

Sāmiu Vaipulu: Ko hona kehekehe 'o e 'eka e 3000 mo e me'a ko ení, he na'e te'eki ai ke 'i ai ha *deed* ia e 3,000, pea 'e lava 'e he Pule'angá ia 'o fakafoki pē 'iate ia. Ko hono kehekehe mo ení, faka-Lao, kuo 'osi *deed*, 'i ai e *deed*, pea ko e 'uhinga e fokotu'ú, ke tukuange ke fai e talanoa, Ke talanoa, ko e founa pē ia 'e lava ai 'o fakafokí, ko ha loto 'a e *FIFA* ke holomui kae fokotu'utu'u fakalelei. Ko e founa pē ia, ka 'ikai pē, 'Eiki Sea, ko e hopo. Ko e hā e makatu'unga, pea ko e hā e me'a te tau a'u ki ai he hopo?

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, fakamolemole pē. 'Oku ou faka'apa'apa'i 'e au e Fakafofonga Fika 15

Sea Kōmiti Kakato: 'E 15, fakamālō atu he ngaahi fakamaama kuo fakahoko maí. 'E Nōpele me'a mai pē, ka ke mea'i pē 'oku ou tali e ngaahi fakatonutonu ko ení. Pea kuo pau ke afē leva ho'o me'a.

Lord Tu'ilakepa: Ki'i fakamolemole, ki'i tukuange mai ha taimi ka mau hū atu.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: Sai, mālō. 'Oku ke mea'i Fakafofonga Fika 15 e 'eka e 15 kimu'a e soká, na'e te'eki ai ke lisi ia. Hā e me'a na'e toki to'o e 'eka e 15 ko ení pea toki fai e lisi, 'o tānaki 'o 'eka e 30? Hangē ko ia ko e me'a 'oku ke me'a ki ai. Te'eki ai ke *deed* e me'a ko ia 'i tahí, ka kuo 'osi ma'u e 'ū tu'utu'uni Kapineti ki ai. Me'a ko ē 'a e soka, 'eka e 15, na'e te'eki ai ke *deed* e 'eka e 15 kimu'á. Ko eni nau toki 'ai 'o *deed* fu'u 'eka e 15 ko eni, 'o tānaki 'o 'eka e 30.

Sāmiu Vaipulu: Sea, kole fakamolemole atu, Sea. Ki'i tokoni atu. Ko e hā e founa ko ē na'e fai 'e he 'Ene 'Afió, me'a ia 'a'ana. Ko e me'a eni 'oku hoko he taimi ni. Kuo 'osi hoko e me'a ko ení, pea 'oku tau feinga ke tau fai ha ngāue ke lava 'o fiamālie e ongo tafa'akí. He 'ikai ke ma'u ia 'i he'etau fetūkuakí.

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakamolemole pē ki he 'Eiki Fakafofongá. 'Oku 'ikai ke u 'uhinga au ko ha'atau fetūkuaki, ko 'eku 'uhinga pē au ko ho'o fakamo'oni'i mai 'a e kongá i tahí. Pea 'oku ou fakamo'oni'i atu 'a e 'eka e 15. Ko ia pē, pea tau ngāue leva ki ai ke fakamo'oni'i ke fakapapau'i

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele, kātaki 'o me'a ki lalo.

Lord Tu'ilakepa: Tuku ho'ō fakamālohi, Sea.

Tevita Lavemaau: Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Hou'eiki, 'oku ou kole atu, 'ikai ke u to e lave'i 'e au pē ko e hā e to e 'uhinga ho'omou toe feme'a'aki maí, he kuo mahino ki he motu'a ni, pea mo e ngaahi fakamaama ne 'omi 'e he ni'ihi ne nau me'a mai kimu'á. Ko 'etau feinga eni ke tali e kole ko 'ení, pea 'e fai ia he'etau loto lelei, mo ho'omou laumālie lelei ke tau 'ave eni ki he Pule'angá, ke nau fai e talatalanoa mo e ngaahi sino na'e 'omi 'e he Minisitā Akó, ka tau lava 'o nga'unu kimu'a. Ko ho'omou me'a mai ke tau fakafekiki hení, 'oku ou ongo'i ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha fu'u *power* fēfē. Ko e me'a pē ko e *show off* ki he kakaí ke nau fanongo mai.

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakamolemole 'oku 'ikai ke fai ha fakafekiki, ko e Feitu'u na 'oku fu'u lahi ho'ō tipeiti. Tuku mai hamau taimi ke mau malanga. Pea 'oku ke ta'ota'ofi kimaautolu.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele, kātaki 'o me'a ki lalo.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku ou fakatonutonu atu e Nōpele, Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Hou'eiki, 'e 'ikai te u to e lave'i ia 'e he motu'a ni, pē ko e ... Ko e me'a pē ko eni ko e laumālie fakafekiki, ka ko e fo'i laumālie 'o e tangi ko ení, ko e laumālie 'o e fiema'u. Pea kapau te tau 'i heni ke tau fai 'a e ngaahi me'a ko ena 'oku mou me'a maí, pea kuo 'osi mahino, pea kuo nau 'omai, pea kuo pou pou. Te tau 'ave 'a e tohi tangí ki he Pule'angá ke nau fai hono hoko atu 'o e talanoá. Ko ia pē. 'I kai ke u toe lave'i 'e au pē 'e toe 'i ai ha me'a fo'ou te mou 'omai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Fokotu'u atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Kalake, tau pālōti.

Tevita Lavemaau: Ki'i faingamālie Sea, fakamolemole. Miniti pē e ua.

Sea Kōmiti Kakato: Mai e ki'i miniti e ua, kātaki Kalake. Ko e me'a fo'ou pē ena, 'e 11, pē ko e fakamafana pē?

Tevita Lavemaau: Ki'i fo'i me'a motu'a pē, 'Eiki Sea, ko e 'ai pē ko e fetu'utaki mai 'a e Palesiteni pea mo e kau 'ofisiale ko eni e ...

<006>

Taimi: 1150-1155

Fokotu'u foki Pule'anga nau talanoa ke tafe mai ha monu ke ta'imalie ai 'apiako lolotonga

Tēvita Lavemaau : ...Kolisi Tutuku 'i motú, ke fakahaa'i honau le'ó 'enau pou pou ki he'enau Tohi Tangí, pea mo e .. Tapu mo e 'Eiki Seá, tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato.

'Eiki Sea, ko u fakamālō atu ki he ngaahi malanga mālīe kotoa pē kuo tau fanongoa he pongipongi ni, pea 'oku hangē pē ko ho'o me'á, 'oku tau tafe pē, tau tafe pē ki mo'unga, ko ia 'a e feitu'u 'e fai mei ai hono vete mo hono tala hotau fononga. Pea 'oku ou tui Sea ko e ki'i fakahoha'a te u faí, ko e me'a tatau pē. Ka ko e .. na'e 'i ai 'a e malanga 'anenai na'a ne kupusia 'a e fo'i lea ko e fakatou mālohi pē ko e *win-win situation*. Ko u tui pē 'oku mea'i pē 'e he Hou'eikí he taimí ni, ko e Pule'anga hau he māmani 'oku tu'umālié 'a Siaina, pea ko e taha ia e ngaahi founa ngāue 'a e fonua ko ení, pea ko hono takí 'a e Palesiteni 'a *Xi Jinping* 'enau 'ū *policy* faka'ekonōmika.

'Oku 'ikai ke ngata pē 'i hono tokoni'i e ngaahi fonua masivesivá ke nau to e tu'umalie ange, ka 'oku nau tu'umālie pea to e 'i ai pē mo e 'inasi 'o Siaina, 'a ē ko ē ko e lea mahu'inga ia 'oku fai ia he talanoá mo e *consultation* 'a e *win-win situation*. Ko u tui 'i Tongá ni kuo 'osi kamata 'e he Potungāue 'Uhila ngaahi ta'u kuo 'osí, na'e 'i ai 'etau *solar panel* na'e tu'u 'i mui ko eni Matakí'eua. 'A ia ko e kekelelé ko e kekelele 'a e Pule'angá, 'oatu ma'a e 'Uhila, ko e kautaha muli eni nau o mai 'o langa. Lisi ta'u 'e 25. 'osi ko iá nau fakatau mai 'a e 'uhila ma'ama'a ki Tongá ni, ke ngāue'aki he'etau .. ko e *win-win situation* ia. 'Oku toe fai mo e fo'i alea pehé ni pē ki he 'uhilá 'amanaki ke fai, ko e fo'i me'a tatau pē, pea 'oku tau fiema'u ke fakatafe mai 'a e ngaahi monū'ia ko ia.

Na'e 'osi me'a 'a e 'Eiki Minisitā ia ki he fu'u tangai pa'anga ko eni 'a e soka, 'a eni ko eni 'oku 'omai ke tokoni'i 'aki e fonuá ni. 'Oku ou tui ko e fatongia totonu pē eni ia 'o e Pule'angá ke nau to e foki 'o hangē ko e fokotu'u mai ia 'e he ki'i motu'a he kava-Tongá mei Mosimosi 'o pehē mai, fēfē 'a e fu'u mala'e 'akapulu ko ena 'o 'Atele he taimí ni, tu'u ai mo e fu'u *stadium* ai, mahalo 'oku laka ange ia he 'eka 'e 15 kātoa 'a e fu'u 'elia ko ia. 'A e soka ke nau o mai 'o langa'i 'a e fu'u me'a ko iá pea 'ai ke *stadium* takai. Manatu'i foki ko e ki'i fe'auhi 'a e soka ia, mahalo ko e ki'i fo'i *weekend* pē ia 'e 2 pē 3, pē ko e 'aho 'e fiha. Ko e tu'u ko ē fu'u 'apiakó, 'e ngāue'aki ia 'e he Kolisi lolotongá pea mo e fonua *national*. 'Oku 'ikai ke ngata 'oku to e ofi ange ki hala ki he fetu'utaki. Ko hono to e 'ave ko ia kimui ki hē 'oku tau to e 'alu 'o fononga kimui.

Ko e taimí ni foki 'Eiki Sea 'oku ke mea'i pē, ko e soka, 'oku 'ikai ko e hou'eiki tangata pē, 'oku kau mai mo e fānau fefine. Ko hono fu'u 'ave ko ia ki he vaó fakatu'utāmaki ia, fa'ahinga Veitongo ia mo e fa'ahinga palopalema pehē. 'A ia ko e fakakaukaú ia ko e *win-win situation*, ki he Hou'eiki Minisitā mo e Pule'anga. Talaange ko eni ko e 'elia ko eni na'e 'ai ke 'oatu 'oku 'ikai ke 'oatu ia ke fakalahi mai eni. Mou o mai moutolu 'o ofi mai ki kolo, loto koló langa e fu'u *stadium* ko iá, pea 'ai ke takatakai'i pea fakalahi, ko e 'uhingá ko e 'aho 'e ua 'enau ki'i fe'auhí 'anautolu ia, pea ngāue'aki ia 'e he fanga laione ko ia 'o e fonuá ni. Hē?

Sea Kōmiti Kakato : Ko ia.

Tēvita Lavemaau : Pea 'aonga ki he fonua fakalūkufua he 'aho kotoa pē, pea kapau 'oku lahi mo 'enau siliní 'ai atu mo e mala'e tenisi. 'Ai atu mo ha fu'u mala'e tāpulu ai fa'ahinga me'a pehē. Ko ia ko u pehē, ka ko e kolé, kole pē ki he Pule'angá, kae pehē ki he... Ko e Minisitā Fonuá ke laumālie lelei pē pea pehē ki he Tokoni Palēmia. Mou o atu pē 'o to e pōpōtalanoa pē mo sio, ko e mahu'inga pē ke fakatafe mai 'a e tokoni ko ení, pea tau fanongoa 'a e le'o 'o e fanga laione ko eni 'oku nau ngungulú, na'a faifai kuo nau 'ita nautolu 'o u'u. He kapau te nau toe u'u, ta 'e toe foki 'a e fonuá ni 'o tau. Ko e fu'u kuonga lotu eni. Ko ia Sea 'a e ki'i pou pou pē pea

mo e faka'amu ke laumālie lelei pē Hou'eiki, ka tau tali e ngaahi fokotu'u ko eni ke 'ave ki he Pule'anga ke nau hoko atu e ngāue. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. 'E Hou'eiki ko e ngaahi fokotu'u ē pea kuo poupou, pea 'oku 'omi ke tau 'omi ke 'ave e Tohi Tangi ki he Pule'angá, ke fai ki ai ha'anau ngāue, ke lava 'o ma'u 'a e ngaahi faka'amu 'a e Kolisi Tutukú pea mo e faka'amu 'a e *FIFA*.

'Eiki Minisitā Toutai : Sea ka u ki'i fakahoha'a atu mu'a pea toki hoko atu e fakataha.

Sea Kōmiti Kakato : 'E kau ena he tali 'etau ...

<008>

Taimi: 1155-1200

Sea Kōmiti Kakato: 'etau, 'a e kolé ...

'Eiki Minisitā Toutai: 'Ikai ko e me'a fo'ou eni 'oku ou fokotu'u atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Pē me'a mai kolisi mu'a.

'Eiki Minisitā Toutai: Mālō 'aupito Sea. Fakatapu ki he Feitu'u na, fakatapu ki he Hou'eiki Nōpelé 'oku nau fakafofonga e Hou'eiki Nōpele 'o e fonuá. Fakatapu foki ki he 'Eiki Tokoni Palēmiá pea mo e Hou'eiki Minisitā pehē foki ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakai kae 'atā mu'a ki he motu'a ni ke ki'i tānaki atu pē 'a e ki'i fakakaukau ko eni. 'Eiki Sea, mei 'aneafi ki he 'aho ni ko u tui 'oku 'osi mahino 'aupito 'aupito pē 'a e me'a kotokotoa pē 'oku fiema'u ke fakahoko. Ka 'oku 'i ai e me'a 'oku ongo 'aupito ki he motu'a ni koe'uhī ko e mahino mai 'aneafi ko ē mei he me'a ko ia 'a e 'Eiki Nōpelé, 'Eiki Minisitā 'o e Fonuá ko e kekelele eni 'o e Kalauní. Pea ko hono uá ko u fakamālō ki he 'Eiki Nōpele Fakafofonga Fika 1 mei Ha'apai koe'uhiā ko 'ene to e fakama'ala'ala mai 'a e me'a ko eni. Pea ko u fakamālō atu Sea he 'oku ongo 'aupito ki he motu'a ni koe'uhī ko 'eku fanongo ko ia ki he mahino mai ko eni ko e kekelele eni e Kalauní. Ka ko u fakamālō atu ko e foaki mai e fatongia ko eni kia Lufe ke fakahoko atu 'a e me'a 'oku mahino mai ki he motu'a ni.

Ka 'oku mea'i pē 'e he Feitu'u na Sea, motu'a ni na'e ako he Kolisi Tongá, 1961, 1968 hoko ai e motu'a ni ko e matāpule lahi he kolisi pea 'oku 'i ai e angamaheni ki he motu'a ni 'a e founda ngāue ko ia 'a e kolisi. Ka na'e 'i ai e me'a na'e 'ikai ke mahino ia ki he motu'a ni ko 'ene toki mahino eni 'i he Falé 'a e hisitōlia ko ia 'o e kolisi mo e kekelele kae tautautefito ki he kekelele. Ka ko 'eku fanongo ko eni ki he me'a ko eni 'a e ongo 'Eiki Nōpelé, ongo 'aupito 'aupito ki he motu'a ni 'a e me'a ko eni 'oku hokó.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Minisitā ...

'Eiki Minisitā Toutai: Pea ko e me'a ko ē 'oku fokotu'u atu ...

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā kātaki tau toki foki mai 'o faka'osi ho'o me'a ka tau liliu 'o Fale Alea.

(Pea na'e liliu 'o Fale Alea pea me'a hake ai pē 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, Lord Fakafanua ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Kole atu Hou'eiki ke mou, toloi e Falé ki he 2:00.

(Pea na'e mālōlō ai, toloi ki he 2:00 Ho'atā)

<009>

Taimi: 1415-1420

'Eiki Tokoni Sea: Hou'eiki mālō ho'omou laumālie mu'a kātaki pē ko 'etau Tu'utu'uni na'a tau toloi 'ikai ke ma'u e quorum miniti 'e 15. Pea ko 'ene lava eni 'a e Miniti 'e 15. Sea e Kōmiti Kakato mālō ho'o me'a mai, he 'ikai ke to e lava 'e mautolu ko eni 'o fai ha ngāue koe'uhi ko 'etau Tu'utu'uni ia. Hou'eiki ko u pehē ke tau toloi ki he 10 'apongipongi. Ko u tui 'oku 'ikai ha to e me'a ia 'e fai ha feme'a'aki ai mahalo kuo tonu pē ke 'oatu pē ki he Pule'anga fakatatau mo e ngaahi feme'a'aki he Kōmiti Kakato. Kae mālō ho'omou me'a mai, tau toloi ki 'apongipongi ki he 10 'apongipongi.

Kelesi

(Na'e kelesi tuku ai pē 'e he Tokoni Sea 'a e fakataha'anga Fale Alea 'o e 'aho ni hili 'a e toloi 'a e Fale).

<000>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga

'Aho Tūsite 26 Mā'asi 2019

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu
2. Taliui
3. Me'a 'a e 'Eiki Sea
4. KŌMITI KAKATO

Tohi Tangi Fika 2/2019 (Tangi 'a e Kolisi Tutuku Kolisi Tonga)

Fokotu'u 'e he Fakafofonga Vava'u 15 ke tukuange ki he Pule'anga ke nau ngāue mo e Kolisi Tutuku ke kole ki he *FIFA* 'o fakatatau mo e fiema'u 'a e Kolisi Tutuku.

Me'a 'a e Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu ki he me'a 'oku hā he tohi tangi peesi 3, 'ulu'i tohi 5, 'ulu'i tohi A, poini fika 2, 'oku lave ki he femahino'aki 'a e 'Eiki Palēmia mo e Kolisi Tutuku, pea ke tuku ki he Pule'anga ke nau ngāue kiai mo e *FIFA*. Poupou 'a e Minisita Komeesi.

FALE ALEA (2pm) Tolo'i miniti 'e 15 ne 'ikai ma'u 'a e tokolahi (*quorum*). Hili 'a e miniti 'e 15 ne 'ikai pe ma'u 'a e tokolahi pea ne toloi 'a e Fale Alea ki he Pulelulu 27 Mā'asi, 10am.